

Rwyf wedi paratoi a chyhoeddi'r adroddiad hwn yn unol â
Deddf Archwilio Cyhoeddus (Cymru) 2004.

Nick Selwyn oedd rheolwr tîm astudiaeth Swyddfa Archwilio Cymru. Roedd y tîm hwnnw'n cynnwys Steve Frank, Gareth Jones, Euros Lake, Sara Leahy, Martin Gibson, Philippa Dixon a Matt Brushett o dan gyfarwyddyd Jane Holownia.

Adrian Crompton
Archwilydd Cyffredinol Cymru
Swyddfa Archwilio Cymru
24 Heol y Gadeirlan
Caerdydd
CF11 9LJ

Mae'r Archwilydd Cyffredinol yn annibynnol o'r Cynulliad Cenedlaethol ac o lywodraeth. Mae'n archwilio ac yn ardystio cyfrifon Llywodraeth Cymru a'r cyrff cyhoeddus sy'n gysylltiedig â hi ac a noddir ganddi, gan gynnwys cyrff y GIG. Mae ganddo'r pŵer i gyflwyno adroddiadau i'r Cynulliad Cenedlaethol ar ddarbodaeth, effeithlonrwydd ac effeithiolrwydd y defnydd a wna'r sefydliadau hynny o'u hadnoddau wrth gyflawni eu swyddogaethau, a sut y gallent wella'r defnydd hwnnw.

Mae'r Archwilydd Cyffredinol hefyd yn archwilio cyrff llywodraeth leol yng Nghymru, mae'n cynnal astudiaethau gwerth am arian mewn llywodraeth leol ac yn arolygu cydymffurfiaeth gydag anghenion Mesur Llywodraeth Leol (Cymru) 2009.

Mae'r Archwilydd Cyffredinol yn ymgymryd â'i waith gan ddefnyddio staff ac adnoddau eraill a ddarperir gan Swyddfa Archwilio Cymru, sydd yn fwrdd statudol wedi'i sefydlu ar gyfer y nod hwnnw ac i fonitro a chynghori'r Archwilydd Cyffredinol.

© Archwilydd Cyffredinol Cymru 2018

Cewch aildefnyddio'r cyhoeddiad hwn (heb gynnwys y logos) yn rhad ac am ddim mewn unrhyw fformat neu gyfrwng. Os byddwch yn ei aildefnyddio, rhaid i chi ei aildefnyddio'n gywir ac nid mewn cyd-destun camarweiniol. Rhaid cydnabod y deunydd fel hawlfraint Archwilydd Cyffredinol Cymru a rhaid rhoi teitl y cyhoeddiad hwn. Lle nodwyd deunydd hawlfraint unrhyw drydydd parti bydd angen i chi gael caniatâd gan ddeiliaid yr hawlfraint dan sylw cyn ei aildefnyddio.

Am fwy o wybodaeth, neu os ydych angen unrhyw un o'n cyhoeddiadau mewn ffurf ac/neu iaith wahanol, cysylltwch â ni drwy ffonio 029 2032 0500 neu drwy e-bostio post@archwilio.cymru. Rydym yn croesawu galwadau ffôn yn Gymraeg a Saesneg. Gallwch ysgrifennu atom hefyd, yn Gymraeg neu'n Saesneg, a byddwn yn ymateb yn yr iaith rydych chi wedi ei defnyddio. Ni fydd gohebu yn Gymraeg yn arwain at oedi.

This document is also available in English.

Cynnwys

Nid yw cynghorau'n llwyddo hyd yn hyn i ddod o hyd i ddulliau cynaliadwy o gynorthwyo cymunedau gwledig i oresgyn yr heriau y maent yn eu hwynebu, ac mae arnynt angen meddwl yn wahanol a gwneud pethau'n wahanol	6
Ein canfyddiadau	9
Argymhellion	10
Rhan 1 – O ganlyniad i newidiadau cymdeithasol ac economaidd, seilwaith gwan a newidiadau yn y ffordd y darperir gwasanaethau a chyfleusterau allweddol, mae cymunedau yng Nghymru wledig wedi dod yn elfen weddilliol.	12
Gwelwyd newid demograffig a heriau wrth annog cyflogaeth yn cael effaith ar gynaliadwyedd cymunedau a gwasanaethau.	12
Mae seilwaith gwan a newidiadau i'r ffordd y caiff gwasanaethau a chyfleusterau allweddol eu darparu wedi cael effaith andwyol ar gymunedau gwledig	14
Yn gyffredinol, mae dinasyddion yn teimlo nad yw gwasanaethau allweddol y cyngor cystal ag yr oeddent o ran argaeledd, fforddiadwyedd, hygyrchedd, addasrwydd a derbynioldeb.	18
Mae cynghorau wedi troi fwyfwy at Drosglwyddo Asedau Cymunedol er mwyn arbed arian, ond nid yw hyn wedi bod yn ateb cynaliadwy bob tro.	21

Rhan 2 – Nid yw cynghorau a'u partneriaid yn ymateb yn effeithiol bob tro i'r heriau y mae cymunedau gwledig yn eu hwynebu.	23
Mae rôl Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus yn esblygu ond mae yna gyfleoedd i fynegi cydweledigaeth gliriach a mwy uchelgeisiol i Gymru wledig	23
Mae'r arfer o ddadansoddi data er mwyn deall problemau a chytuno ar atebion addas, yn wan.	25
Nid yw'r cynghorau yn tynnu ar eu cymunedau bob tro i'w helpu i flaenoriaethu eu gwasanaethau a'u darparu	26
Er bod gwaith partneriaeth a chydweithio yn elfennau sydd wedi'u sefydlu ers meitin, ac yn gallu bod yn effeithiol, cyfyngedig yw integreiddiad gwasanaethau.	28
Cydnabyddir bod rheoli ac atal y galw yn hanfodol wrth gynnal gwasanaethau, ond mae'r cynnydd yn hyn o beth yn gymysg	29
Mae ar gynghorau a'u partneriaid angen gwella'u dealltwriaeth o effaith eu penderfyniadau ar bobl o gymunedau gwahanol	31
Rhan 3 – Er mwyn cynorthwyo i gynnal cymunedau gwledig, mae ar gynghorau a'u partneriaid angen meddwl yn wahanol a gwneud pethau'n wahanol yn y dyfodol.	33
Atodiadau	37
Atodiad 1 – Methodoleg yr Astudiaeth	37
Atodiad 2 – Diffinio Cymru 'Wledig'	39
Atodiad 3 – Astudiaethau achos arfer da	41
Atodiad 4 – Cwestiynau Offeryn Prawfesur Gwledig Llywodraeth Cymru	47

Nid yw cynghorau'n llwyddo hyd yn hyn i ddod o hyd i ddulliau cynaliadwy o gynorthwyo cymunedau gwledig i oresgyn yr heriau y maent yn eu hwynebu, ac mae arnynt angen meddwl yn wahanol a gwneud pethau'n wahanol

- 1 Oherwydd daearyddiaeth, pellter, cost a maint yr her, mae cyflwyno gwasanaethau cyhoeddus teg a chyfartal, a chynnal darpariaeth arbenigol, mewn ardaloedd gwledig, yn fater heriol. Yn aml, gall traddodiad o gydnerthedd cymunedol cadarn a diwylliant o hunandibyniaeth mewn ardaloedd gwledig, guddio problemau sylweddol. Wrth golli conglfeini bywyd y pentref, megis banciau, ysgolion a Swyddfeydd Post, ac yn sgil mynediad gwan i seilwaith allweddol megis trafnidiaeth gyhoeddus a band eang cyflym, gall fod yn anoddach fyth cynnal gwasanaethau cyhoeddus mewn cymunedau gwledig.

Yr hyn yr ydym yn ei olygu wrth 'Cymru Wledig':

Nid oes un diffiniad pendant y cytunwyd arno ar gyfer Cymru wledig. Mae'r dosbarthiad a ddefnyddir gan Lywodraeth Cymru yn diffinio tua 20% o boblogaeth Cymru gyfan fel rhai sy'n byw mewn ardaloedd gwledig. At ddibenion yr astudiaeth hon, ac yn unol â fforwm polisi gwledig Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru, rydym yn dosbarthu naw awdurdod yn ardaloedd gwledig, 11 o awdurdodau yn rhai lled-wledig, a dau awdurdod yn rhai trefol, nad ydynt yn wledig.

GWLEDIG YN BENNAF

- 1 Sir Gaerfyrddin
- 2 Ceredigion
- 3 Conwy
- 4 Sir Ddinbych
- 5 Gwynedd
- 6 Ynys Môn
- 7 Sir Fynwy
- 8 Sir Benfro
- 9 Powys

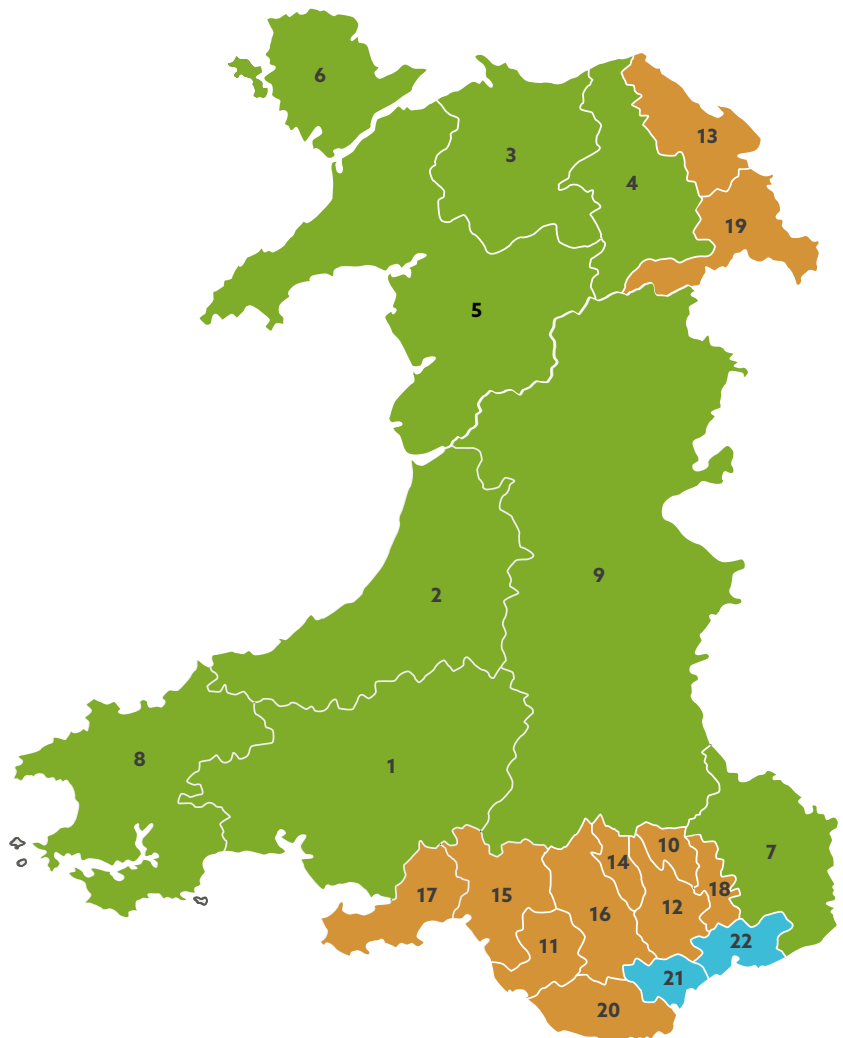
LLED-WLEDIG/TREFOL

- 10 Blaenau Gwent
- 11 Pen-y-bont ar Ogwr
- 12 Caerffili
- 13 Sir y Fflint
- 14 Merthyr Tudful
- 15 Castell-nedd Port Talbot
- 16 Rhondda Cynon Taf
- 17 Abertawe
- 18 Torfaen
- 19 Wrecsam
- 20 Bro Morgannwg

CWBL DREFOL

- 21 Caerdydd
- 22 Casnewydd

- 2 Er 2010-11, mae cynghorau wedi wynebu cyfyngiadau ariannol sylweddol. Gwelwyd refeniwiau net o grantiau Llywodraeth Cymru, ardrethi busnes a'r dreth gyngor a gesglir, yn gostwng 7.5% rhwng 2009-10 a 2016-17 (heb gynnwys ffioedd a thaliadau), ac mae hyn gywerth â £529 miliwn¹. Mae Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru yn amcangyfrif bod cyni ariannol wedi arwain at dorri gwariant cynghorau dros £1 biliwn mewn telerau go iawn a cholli 25,000 o swyddi ers 2010-11². O ganlyniad i effaith y cyni ariannol ar ddarparu gwasanaethau, mae cynghorau yn wynebu dewisiadau anodd ac mae arnynt angen adnabod modelau gwasanaeth gwahanol a ffyrdd newydd o weithio, er mwyn cynnal gwasanaethau a'u diogelu.
- 3 Dan ei [Rhaglen Lywodraethu 2016-2021](#), un o'r canlyniadau a osodwyd gan Lywodraeth Cymru yw sicrhau 'Cymunedau Gwledig Llwyddiannus, Cynaliadwy'. Dan y canlyniad hwn, mae yna dargedau a champau gweithredu penodol i gyrrff cyhoeddus, gan gynnwys llywodraeth leol³. Yn yr adroddiad hwn, asesir y modd y mae llywodraeth leol yn darparu gwasanaethau'n uniongyrchol ar gyfer cymunedau gwledig, a'r modd y mae cynghorau'n gweithio gydag eraill. Ystyrir hefyd a ydynt yn cyflawni'r canlynol:
- a gosod blaenoriaethau clir ar gyfer gwasanaethau i gymunedau gwledig ar sail dealltwriaeth o'r anghenion a'r galw;
  - b gwneud y defnydd gorau o adnoddau, trwy ddatblygu modelau newydd, ar y cyd, ar gyfer darparu gwasanaethau megis gwasanaethau porth neu hybiau cymunedol a gwasanaethau ar y cyd er enghraifft;
  - c gwneud y defnydd gorau o gyfleusterau, cyd-leoli a/neu drosglwyddo a defnyddio asedau;
  - d cefnogi dinasyddion i feithrin cydnerthedd a hunanddibyniaeth; a
  - e ffurfio golwg mwy hirdymor, ar sail lle, ar y ffordd orau o ddarparu gwasanaethau.
- 4 Ceir ein dulliau adolygu yn **Atodiad 1**. Ar sail canfyddiadau'r archwiliad hwn, daeth yr Archwilydd Cyffredinol i'r casgliad **nad yw cynghorau'n llwyddo hyd yn hyn i ddod o hyd i ddulliau cynaliadwy o gynorthwyo cymunedau gwledig i oresgyn yr heriau y maent yn eu hwynebu, a bod arnynt angen meddwl yn wahanol a gwneud pethau'n wahanol.**

1 www.walespublicservices2025.org.uk/files/2017/11/Austerity-and-Local-Government.pdf

2 www.wlga.wales/local-government-settlement-the-war-of-attrition-continues-says-wlga

3 Mae Blaenoriaeth 4 yn ymwneud â chyrrff cyhoeddus yn cefnogi prosiectau dan arweiniad y gymuned, hyrwyddo datblygiad sgiliau, creu swyddi, entrepreneuriaeth, ynni cymunedol, trafndiaeth wledig a mynediad at fand eang. Ffocws Blaenoriaeth 5 yw diogelu tai cymdeithasol mewn cymunedau gwledig trwy roi diwedd ar Hawl i Brynu a pharhau i gefnogi gwaith yr Hwyluswyr Tai Gwledig.

Ein canfyddiadau

- 5 I lawer o bobl yng Nghymru wledig, mae'n lle gwych i fyw ac i weithio. Serch hynny, o ganlyniad i leihad mewn gwariant cyhoeddus ynghyd â newidiadau cymdeithasol ac economaidd, seilwaith gwan a heriau parhaus wrth ddarparu gwasanaethau cyhoeddus, mae gwasanaethau yn llai hygyrch ac yn llai effeithiol o gymharu ag ardaloedd trefol.
- 6 Yn **Rhan 1** yn yr adroddiad hwn, archwilir y newid yn wyneb Cymru wledig, ac edrychir ar heriau demograffig wrth ddarparu gwasanaethau ar gyfer cymunedau gwasgaredig mewn ardaloedd gwledig. Mae colli conglfeini bywyd y pentref – banciau a Swyddfeydd Post, er enghraifft – a seilwaith gwan, wedi cael effaith andwyol ar gymunedau gwledig.
- 7 Yn **Rhan 2** archwilir y modd y mae cyrff cyhoeddus yn ymateb i'r her o gynllunio a darparu gwasanaethau yng Nghymru wledig ar hyn o bryd. Gwelwn, yn rhy aml, fod cyrff cyhoeddus sy'n gwasanaethu ardaloedd gwledig a threfol yn creu ac yn darparu gwasanaethau sy'n cael eu teilwra ar sail eu cyd-destun trefol. Er bod amrywiadau sylweddol yn yr amgylchedd lleol, dewisiadau polisi a strwythurau gweithredol cynghorau, mae yna symudiad graddol hefyd tuag at gysoni a chanoli ar sail y ddirnadaeth y gellir rheoli costau a chynyddu effeithlonrwydd. Mae cyrff cyhoeddus yn parhau i gynnig 'un ateb i bawb' ac mae hyn yn creu 'anhydraddoldeb gwledig' ac yn ei atgyfnerthu⁴.
- 8 Yn olaf, daw **Rhan 3** i'r casgliad bod ar gyrff cyhoeddus angen cydweithio, yn wyneb lleihad mewn adnoddau, cynnydd yn y galw a heriau cymhleth wrth ddarparu gwasanaethau, er mwyn penderfynu sut i osod blaenoriaethau a sut i ddarparu gwasanaethau llinell flaen os ydynt yn mynd i fodloni anghenion hirdymor dinasyddion. Wrth gwblhau ein hadolygiad, rydym wedi gweld bod cyfleoedd i wneud pethau'n wahanol ac i ddarparu atebion a fydd yn llwyddo i ddiwallu anghenion Cymru wledig yn well yn y dyfodol. Efen allweddol wrth fynd ati i drechu'r her hon, yw gwireddu gwasanaethau cydlynol ac integredig er mwyn uchafu'r defnydd o adnoddau ac ansawdd y broses o gyflenwi gwasanaethau. Er mwyn gwneud hyn, mae angen cydgysylltiad a chydweithrediad rhwng darparwyr y sector cyhoeddus, preifat a gwirfoddol, ac mae hyn yn cynnwys datblygu hybiau amlbwrpas, traws-sector. Mae ar gyrff cyhoeddus angen gwneud mwy i arfogi dinasyddion a chymunedau i fod yn fwy cydnerth a hunanddibynnol hefyd, wrth i arian cyhoeddus barhau i leihau.

4 Wrth grybwyll anhydraddoldeb gwledig, yr hyn a olygir yw'r anghydbwysedd a'r gwahaniaeth gwirioneddol rhwng ansawdd, hygyrchedd a fforddiadwyedd y gwasanaethau a ddarperir mewn ardaloedd gwledig, a rhai trefol, a'r ddirnadaeth ynghylch yr anghydbwysedd a'r gwahaniaeth rhwng yr elfennau hyn. Trwy fynd ati i gynnig 'un ateb i bawb', mae'n bosibl y mygir unrhyw arloesi, ac y gweithir yn erbyn symudiadau polisi cyfredol tuag at bersonoli gwasanaethau, yn enwedig mewn gofal cymdeithasol. Trwy gymryd golwg rhy gyffredinol o'r galw am wasanaethau ac anghenion pobl, mae'n bosibl y rhwystrir y broses o dargedu adnoddau sy'n mynd yn fwy a mwy prin, ac mae'n bosibl hefyd y rhwystrir gweithgarwch atal. Gall gyfyngu ar ddewisiadau personol pobl. Nid yw 'un ateb i bawb' yn ddatrysiad i amrywiadau mewn polisi ac anghysondebau rhwng gwasanaethau.

Argymhellion

- 9 Rydym wedi cynnig argymhellion ar gyfer gwelliant, ac maent wedi eu nodi isod.

Argymhellion

- A1 O ganlyniad i newidiadau cymdeithasol ac economaidd, seilwaith gwan a newidiadau yn y ffordd o ddarparu gwasanaethau a chyfleusterau allweddol, mae cymunedau yng Nghymru wledig wedi dod yn elfen weddilliol. (**Gweler paragraffau 1.2 i 1.16**) **Argymhellwn fod Llywodraeth Cymru yn cefnogi cyrff cyhoeddus i weithredu dull mwy integredig o ddarparu gwasanaethau mewn ardaloedd gwledig trwy:**
- adfywio rhaglenni grant gwledig er mwyn creu strwythurau ariannol cynaliadwy, gyda dyraniadau aml-flwyddyn; a
  - chynorthwyo pobl a busnesau i fanteisio i'r eithaf ar gysylltedd digidol trwy raglenni cymorth busnes ac addysg oedolion mwy effeithiol, wedi eu targedu.
- A2 Mae rôl Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus yn esblygu ond mae yna gyfleoedd i fynegi cydweledigaeth gliriach a mwy uchelgeisiol ar gyfer Cymru wledig (**gweler paragraffau 2.2 i 2.9 a 2.28 i 2.31**). **Argymhellwn fod gwasanaethau cyhoeddus sy'n bartneriaid i'r Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus yn ymateb yn fwy effeithiol i'r heriau y mae cymunedau gwledig yn eu hwyneb trwy:**
- asesu cryfderau a gwendidau eu cymunedau gwledig gwahanol gan ddefnyddio Offeryn Prawfesur Gwledig Llywodraeth Cymru ac adnabod y camau lleol a strategol y mae arnynt angen eu cymryd i gefnogi cynaliadwyedd cymunedol a chytuno arnynt; a
  - sicrhau bod y Cynllun Llesiant Lleol yn cyflwyno gweledigaeth sy'n fwy gobeithiol ac uchelgeisiol ar gyfer 'lle' gyda chydflaenoriaethau a gyd-gynhyrwyd gan bartneriaid, ar y cyd â dinasyddion, i roi sylw i heriau y cytunwyd arnynt.
- A3 Er mwyn cynorthwyo i gynnal cymunedau gwledig, mae ar wasanaethau cyhoeddus angen meddwl yn wahanol yn y dyfodol (**gweler paragraffau 3.1 i 3.12**). **Argymhellwn fod cynghorau yn darparu ymateb sy'n fwy effeithiol i'r heriau y mae cymunedau gwledig yn eu hwynebu trwy:**
- sicrhau bod gan gomisiynwyr gwasanaethau ddata ar gostau a gwybodaeth ansoddol ar y dewis llawn o opsiynau sydd ar gael ar gyfer gwasanaethau; a
  - defnyddio barn dinasyddion am ba mor fforddiadwy, hygyrch, digonol, derbyniol ac 'ar gael' y mae gwasanaethau'r cyngor i deilwra sut i ddarparu ac integreiddio gwasanaethau.

Argymhellion

- A4 Er mwyn cynorthwyo i gynnal cymunedau gwledig, mae ar wasanaethau angen gwneud pethau'n wahanol yn y dyfodol (**gweler paragraffau 3.1 i 3.12**). **Argymhellwn fod cynghorau yn gwneud mwy i ddatblygu cydnerthedd cymunedol a hunangymorth trwy:**
- **weithio gyda chyrff perthnasol fel Canolfan Cydweithredol Cymru i gefnogi menter gymdeithasol a modelau busnes mwy cydweithredol;**
  - **darparu allgymorth cymunedol wedi'i deilwra ar gyfer y rheini sy'n wynebu rhwystrau niferus sy'n eu hatal rhag defnyddio gwasanaethau cyhoeddus a chael gwaith;**
  - **gwella ac adnabod rôl cynghorau tref a chymuned trwy fanteisio ar eu gwybodaeth leol a'u cefnogi i wneud mwy;**
  - **annog ymagwedd fwy integredig at ddarparu gwasanaethau mewn ardaloedd gwledig trwy sefydlu hybiau cymunedol sy'n rhychwantu gwasanaethau cyhoeddus, rhwydweithiau arbenigedd a chlystyrau o wasanaethau cynghori ac atal;**
  - **galluogi gweithredu lleol trwy gefnogi trosglwyddiad asedau cymunedol ac adnabod yr asedau hynny y byddai'n addas eu trosglwyddo, a sicrhau bod y systemau cywir ar waith i wneud i bethau ddigwydd; a**
  - **gwella arweiniad yn y gymuned trwy ddatblygu rhwydweithiau o ddiddordeb, hyfforddiant a choetsio ac annog unigolion i wirfoddoli.**

Rhan 1 – O ganlyniad i newidiadau cymdeithasol ac economaidd, seilwaith gwan a newidiadau yn y ffordd y darperir gwasanaethau a chyfleusterau allweddol, mae cymunedau yng Nghymru wledig wedi dod yn elfen weddilliol.

1.1 Mae gwasanaethau cyhoeddus yn allweddol wrth gynorthwyo dinasyddion, a'u gwarchod, ac yn draddodiadol mae eu ffocws wedi bod ar ddatrys problemau. Fodd bynnag, mae yna lu o heriau y mae sector cyhoeddus Cymru yn eu hwynebu yn yr 21ain ganrif. Yn y rhan hon o'r adroddiad, rydym yn ystyried goblygiadau'r newid yn wyneb Cymru wledig, gan edrych ar effaith newid i'r boblogaeth, cyflogaeth a thai yn y gorffennol diweddar. Rhown ystyriaeth hefyd i'r her o ran seilwaith wrth geisio darparu gwasanaethau cyhoeddus, a gwasanaethau eraill, i gymunedau gwasgaredig yng Nghymru wledig – ansawdd heolydd, mynediad at fand eang a darparu gwasanaethau allweddol megis banciau a Swyddfeydd Post. Rhown ystyriaeth hefyd i farn dinasyddion am ddarparu gwasanaethau cyhoeddus yn lleol a newidiadau diweddar. Yn aml, mae yna gysylltiad rhwng yr heriau hyn, ac maent yn diffinio'r amgylchedd gweithredol y mae cyrff cyhoeddus yn darparu gwasanaethau ynddo.

Gwelwyd newid demograffig a heriau wrth annog cyflogaeth yn cael effaith ar gynaliadwyedd cymunedau a gwasanaethau.

Mae cymunedau gwledig yn heneiddio'n gyflymach a chyfradd creu tai newydd yn arafu, fwy nag yn rhannau eraill o Gymru.

1.2 Yn sgil newidiadau demograffig, mae yna fwy o bwysau ar wasanaethau cyhoeddus sydd eisoes dan straen, megis gofal cymdeithasol, wrth i'r galw am wasanaethau gynyddu. Yn ogystal, oherwydd diboblogi a chymdeithas sy'n heneiddio mewn ardaloedd gwledig mwy anghysbell, mae gwasanaethau lleol yn dod yn llai ymarferol. Mae gan ddemograffeg Cymru wledig ac, yn benodol, y nifer cynyddol o bobl hŷn, oblygiadau ar gyfer y dyfodol o ran darparu gwasanaethau cyhoeddus – er enghraifft mwy o alw am wasanaethau gofal cymdeithasol a thai. Rhwng 2012 a 2016, mae pob un o'r naw cyngor sy'n rhai gwledig yn bennaf wedi gweld gostyngiad yn nifer y bobl dan 18 a chynnydd yn nifer y bobl dros 65. Er y bydd pob ardal wledig yn gweld cynnydd yn nifer yr aelwydydd yn eu hardal erbyn 2035, bydd wyth o'r naw awdurdod lleol sy'n rhai gwledig yn bennaf yn gweld aelwydydd newydd yn ffurfio ar raddfa lai na'r cyfartaledd ar gyfer Cymru. Mae Daffodil⁵ yn darogan y bydd y duedd hon yn parhau am yr 20 mlynedd nesaf.

5 System we-seiliedig yw Daffodil. Datblygwyd gan Institute of Public Care ar gyfer Llywodraeth Cymru ac mae'n tynnu ynghyd yn un lle yr wybodaeth sy'n angenrheidiol er mwyn cynllunio gwasanaethau gofal, cymorth a thai yn y dyfodol.

Mae'r diffyg swyddi â chyflogau da, ac anhawster creu a chynnal cyflogaeth, wedi annog pobl ifancach i symud i ffwrdd.

- 1.3 Yn ein dadansoddiad, tynnir sylw at y ffaith fod economi Cymru wledig yn gwneud yn dda mewn rhai agweddau. Gwelwyd mwy o gynnydd yng nghyfradd gyflogaeth awdurdodau sy'n rhai gwledig yn bennaf er 2007-08 o'u cymharu â rhannau eraill o Gymru, ac yn yr holl ardaloedd gwledig (ac eithrio Ceredigion) ar lefelau sy'n uwch na'r cyfartaledd ar draws Cymru. Ar y cyfan, mae llai o bobl yng Nghymru wledig yn economaidd anweithgar, yn ddi-waith neu'n cael budd-daliadau lles, o gymharu ag ardaloedd eraill o'r wlad⁶.
- 1.4 Er gwaethaf y newidiadau hyn, mae Cymru wledig yn wynebu rhai heriau economaidd sylweddol. Gall fod yn anodd datblygu a chynnal economi sgiliau uchel, gan fod y farchnad lafur yn gymharol fach ac yn aml gall fod yn anodd sicrhau gweithlu â'r sgiliau cywir i ddenu buddsoddiad o'r tu allan. Mae busnesau newydd yn llai amlwg mewn ardaloedd gwledig o gymharu ag ardaloedd trefol. Er bod chwech o'r naw awdurdod sy'n rhai gwledig yn bennaf wedi gweld mwy o fusnesau'n cael eu creu nag sydd wedi cau yn ystod 2016, mae cyfradd y twf wedi bod yn lleihau'n raddol ers 2013 a gwelwyd gostyngiad yn nifer y mentrau busnes actif fesul 10,000 o'r boblogaeth yn wyth o'r naw awdurdod sy'n rhai gwledig yn bennaf rhwng 2008 a 2016.
- 1.5 Ym mwyafrif cymunedau Cymru, gwelwyd enillion wythnosol gros cyfartalog (cymedrig) yn cynyddu ers 2012, ond mae gan saith o'r naw awdurdod sy'n rhai gwledig yn bennaf gyflogau wythnosol cyfartalog sy'n is na'r cyfartaledd i Gymru gyfan ac, yn Sir Benfro, mae enillion wedi gostwng⁷. Wrth gymharu, mae gan Gymru wledig enillion is ac mae'r bwlch rhwng y siroedd â'r enillion cyfartalog isaf ac uchaf yn cynyddu.

6 www.nomisweb.co.uk/articles/1048.aspx

7 <https://statswales.gov.wales/Catalogue/Business-Economy-and-Labour-Market/People-and-Work/Earnings/averageweeklyearnings-by-welshlocalareas-year>

- 1.6 I raddau helaeth mae economi Cymru wledig yn dueddol o fod yn bobl hunangyflogedig a busnesau llai. Yn 2016-17, roedd lefelau hunangyflogaeth yn y naw awdurdod sy'n rhai gwledig yn bennaf yn uwch na'r cyfartaledd ar gyfer Cymru. Dim ond un awdurdod arall (Torfaen) sy'n uwch na'r cyfartaledd ar gyfer Cymru⁸. Dengys y data a gyhoeddwyd gan y Swyddfa Ystadegau Gwladol fod cyfran uwch o'r gweithlu wedi'u cyflogi mewn busnesau micro (rhwng 1 a 9 o gyflogeion) a bach (rhwng 10 a 49 o gyflogeion) yng Nghymru wledig o gymharu â rhannau eraill o'r wlad⁹. Er enghraifft, yn 2017, gweithiai 40.1% o'r gweithlu ym Mhowys mewn busnesau micro o gymharu â 13.8% yng Nghaerdydd.
- 1.7 Dengys ymchwil fod pobl ifanc mewn ardaloedd gwledig yn fwy tebygol o gael gwaith am dâl isel, cyflogaeth ansicr neu waith mewn cwmnïau llai o'u cymharu â'u cywerth mewn ardaloedd trefol. Her benodol i bobl ifanc yw anhawster wrth symud ymlaen yn eu gwaith oherwydd crynodiad cwmnïau bach, sy'n cynnig cyfleoedd cyfyngedig i bobl ifanc uwchraddio'u sgiliau a symud ymlaen. O ganlyniad, mae pobl ifanc yn teimlo eu bod yn cael eu 'gwithio' i ffwrdd o ardaloedd gwledig oherwydd diffyg cyfleoedd a chyflogau is, a'u bod yn cael eu 'tynnu' tuag at ardaloedd trefol am fod gwell cyfleoedd swyddi yno, cyfleoedd i symud ymlaen yn eu gwaith a chyflogau uwch¹⁰.

Mae seilwaith gwan a newidiadau i'r ffordd y caiff gwasanaethau a chyfleusterau allweddol eu darparu wedi cael effaith andwyol ar gymunedau gwledig

- 1.8 Rhagofynion allweddol wrth greu cymunedau gwledig cynaliadwy yw sicrhau rhwydwaith o heolydd o ansawdd da, sydd wedi eu cysylltu'n dda, trafndiaeth gyhoeddus reolaidd a rhad, tai fforddiadwy, gwasanaethau cyhoeddus a phreifat hygyrch a gwasanaeth band eang rhagorol. Mae'r blociau adeiladu hyn yn cysylltu pobl at y gwasanaethau y mae arnynt eu hangen fel eu bod yn gallu ffynnu a thyfu. Serch hynny, codwyd pryderon gan ddinasyddion a holwyd gennym, fod sylfeini bywyd gwledig, sef pethau sy'n cyfrannu i sicrhau bod eu cymuned yn lle gwych i fyw ac i weithio, ynghyd ag effaith toriadau mewn gwariant cyhoeddus ac ansicrwydd economaidd parhaus, wedi newid eu cymunedau dros y blynyddoedd diwethaf, ac nid er gwell bob tro.

8 <https://statswales.gov.wales/Catalogue/Business-Economy-and-Labour-Market/Businesses/Business-Demography>

9 www.ons.gov.uk/businessindustryandtrade/business/activitysizeandlocation/bulletins/ukbusinessactivitysizeandlocation/2017

10 www.dera.ioe.ac.uk/15199/1/Barriers-to-education-employment-and-training-for-young-people-in-rural-areas.pdf

Mae seilwaith trafndiaeth gwan wedi effeithio ar allu dinasyddion i gael mynediad at gyfleusterau, gwasanaethau a gwaith.

- 1.9 Er bod ansawdd heolydd ledled Cymru yn gwella, awdurdodau yng Nghymru wledig sydd â heolydd o'r ansawdd isaf¹¹. Mae awdurdodau gwledig hefyd yn rhychwantu swmp rhwydwaith heolydd Cymru, a hynny'n anghyfrannol, gyda 66.3% o'r heolydd yn y naw awdurdod sy'n rhai gwledig yn bennaf. Dywedodd tua 56% o Gynghorau Tref a Chymuned wrth ymateb i'n harolwg fod heolydd mewn cyflwr gwael, ac adleisiwyd y canfyddiad hwn gan 31% o ddinasyddion a lenwodd ein holiadur.
- 1.10 Dengys ymchwil gan Campaign for Better Transport fod mwyafrif y cynghorau yng Nghymru wedi cynnal neu gynyddu buddsoddiad rhwng 2010-11 a 2016-17 ond, serch hynny, roeddent wedi gostwng eu gwariant ar lwybrau bysiau lleol £5.1 miliwn (24%). Gwelwyd y cynnydd mwyaf ym Mhowys, lle cynyddodd y gyllideb tua £690,000 a gwelwyd y toriad mwyaf yng Ngwynedd, lle'r oedd lleihad o dros £1 miliwn yn y gyllideb¹². Nododd y rheiny a ymatebodd i'n harolygon ar gyfer Cynghorau Tref a Chymuned fod yna lai o argaeledd trafndiaeth gyhoeddus o gymharu â'r gorffennol ac roeddent yn ofni y byddai'r dirywiad hwn yn parhau. Nododd dinasyddion mai Powys, Sir Fynwy a Cheredigion yw'r ardaloedd â'r drafnidiaeth gyhoeddus leiaf hygyrch. Yn yr un modd, tynnodd Cynghorau Tref a Chymuned ledled Cymru sylw at ddirywiad yn argaeledd trafndiaeth gyhoeddus gyda 50% o'r rheiny a ymatebodd yn dweud bod gwasanaethau wedi lleihau yn eu cymuned.

Mae dinasyddion yn cael eu rhwystro rhag cael mynediad at wasanaethau cyhoeddus a'u defnyddio oherwydd gwasanaeth band eang gwael.

- 1.11 Mae band eang cyflym iawn yn hanfodol i ddefnyddwyr a busnesau. Gall helpu gwella mynediad at wybodaeth, cyngor a chymorth i ddinasyddion, a chefnogi cyrff cyhoeddus i newid sianeli gwasanaethau fel ei bod yn haws i ddinasyddion gael mynediad a'u defnyddio. Gall hefyd gynyddu effeithlonrwydd a sicrhau arbedion. Mae gwasanaethau digidol hefyd yn caniatáu i fusnesau ddarparu cyfleoedd i gyflogeion weithio'n hyblyg fel eu bod yn gallu gweithio o gartref a chael mynediad o bell i systemau'r cwmni, gan arbed costau a gostwng olion troed carbon.

11 <https://statswales.gov.wales/Catalogue/Transport/Roads/Lengths-and-Conditions>

12 www.bettertransport.org.uk/sites/default/files/research-files/2010_final_buscuts.pdf

- 1.12 Gwan yw seilwaith band eang y Deyrnas Unedig, ac mae gan Gymru'r cysylltiadau band eang gwannaf yn y Deyrnas Unedig. Ardaloedd gwledig Cymru sydd â'r mynediad gwannaf at wasanaethau. Mewn dadansoddiad o dros 63 miliwn o brofion cyflymder band eang ledled y byd, datgelwyd mai'r Deyrnas Unedig sydd yn yr 31ain safle, gyda chyflymder cyfartalog o 16.51 Mbps¹³. Mae saith o'r deng ward ym Mhrydain Fawr sydd â'r cyflymder lawrlwytho cyfartalog isaf, yma yng Nghymru ac yng Ngwynedd, Powys, Sir Fynwy, Sir Gaerfyrddin a Sir Benfro¹⁴.
- 1.13 Mae canfyddiadau ein harolwg o Gyngorau Tref a Chymuned yn adleisio'r casgliadau hyn. Soniodd nifer o ymatebwyr am gyflymder gwael band eang cyflym iawn a thrafferthion parhaus wrth geisio cael mynediad at wybodaeth, llenwi ffurflenni a chyflwyno ceisiadau. O ganlyniad i wasanaeth band eang gwael, mae argaeledd a hygyrchedd gwasanaethau yn llai, yn hytrach na'u bod yn well, yn enwedig gan fod cyngorau yn cynyddu'r gwasanaethau ar-lein a ddarperir ganddynt.

Mae cau banciau a Swyddfeydd Post wedi cael effaith andwyol ar lawer o gymunedau Cymru

- 1.14 Yn sgil twf gwasanaethau ar-lein a symudol, gwelwyd llai a llai o fanciau a Swyddfeydd Post. Mewn ymchwil gan Which amcangyfrifir bod 93 o fanciau wedi cau ers 2015¹⁵. O'r rhain, gwelwyd 50 o fanciau yn cau yn y naw awdurdod lleol gwledig, 36 mewn awdurdodau lleol gwledig/trefol cymysg a chwech yn ardaloedd yr awdurdodau trefol. Ym Mhowys, gwelwyd y nifer fwyaf yng Nghymru yn cau. Collwyd 11 o fanciau ers 2015. Yn yr un modd, mae darpariaeth y Swyddfeydd Post wedi lleihau ledled holl gymunedau Cymru ers 2007¹⁶. Mewn ymchwil gan Deloitte¹⁷ a Move your money¹⁸, tynnwyd sylw at y ffaith fod y mwyafrif o achosion o gau gwasanaethau yn digwydd yn yr ardaloedd hynny sy'n dibynnu fwyaf ar ganghennau banc a Swyddfeydd Post ac sydd fwyaf tebygol o ddioddef effaith andwyol yn sgil eu cau. Er enghraifft, mae Deloitte yn categoreiddio nifer o ardaloedd yng Nghymru wledig fel 'cymunedau gwledig sy'n dirywio' a fydd yn gweld gwasanaethau pellach yn cau oherwydd 'llai o niferoedd yn defnyddio'r gwasanaethau a llai o alw am gynnyrch a gwasanaethau ariannol'.

13 Fe arfer, mynegir cyfraddau data cysylltiadau Rhynggrwyd cyflym, preswyl, modern, fel megabits yr eiliad (Mbps). www.docs.google.com/spreadsheets/d/1A8LDcCLY3HN5Oqys6VxB0ug8xgroDADVIA2BeAF_tSM/edit#gid=0

14 www.researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN06643/SN06643.pdf

15 www.which.co.uk/news/2017/04/mapped-the-482-bank-branches-closing-in-2017/

16 Adroddiad Rhwydwaith Post Office Limited 2017; a www.researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN02585/SN02585.pdf

17 www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/uk/Documents/financial-services/deloitte-uk-bricks-and-clicks.pdf

18 www.drive.google.com/file/d/0BxHxIVSxtvx2YVRtLTZDdkl0a0E/view

Cafwyd anawsterau wrth geisio datblygu tai mewn rhai ardaloedd gwledig ac wrth geisio cael mynediad atynt.

- 1.15 Mewn ardaloedd gwledig, mae mwy o bobl yn berchen ar eu cartrefi nag sy'n eu rhentu. Yn y naw awdurdod lleol sy'n rhai gwledig yn bennaf, mae lefel y perchen-breswylwyr yn gyfwerth â'r cyfartaledd ar gyfer Cymru, neu'n fwy na hynny, ond, ar y cyfan, mae lefelau tai cymdeithasol – a rentir gan gymdeithas tai neu gyngor – yn is na'r cyfartaledd ar gyfer Cymru . Yn ogystal, mae prisiau tai yn gyffredinol uwch mewn ardaloedd gwledig na chymunedau trefol. Er enghraifft, ym mis Mai 2018, cofnododd chwech o'r naw sir sy'n rhai gwledig yn bennaf, brisiau gwerthiant cyfartalog a oedd yn fwy na'r cyfartaledd ar gyfer Cymru gyfan, sef £148,894²⁰. Mewn blynyddoedd diweddar, mae nifer y tai newydd a adeiladwyd yng Nghymru wledig wedi bod yn statig gan fwyaf, ond ym mhedwar o'r naw awdurdod sy'n rhai gwledig yn bennaf – Ynys Môn, Sir Ddinbych, Sir Fynwy a Phowys – mae'r nifer o anheddau newydd a adeiladwyd wedi lleihau²¹.
- 1.16 Wrth ymateb i'n harolwg, tynnodd dinasyddion sylw at argaeledd tai, yn enwedig ar gyfer pobl ifancach, diffyg tai fforddiadwy a'r cynnydd mewn prisiau tai, fel problemau sydd ar gynnydd. Mae Llywodraeth Cymru wedi cefnogi awdurdodau i greu swyddi Hwyluswyr Tai Gwledig²² i gynorthwyo gyda datblygiad tai mewn cymunedau gwledig. Er gwaethaf y buddsoddiad yn y rôl bwysig hon, ni welwyd unrhyw gynnydd arwyddocaol yn y cyflenwad o dai fforddiadwy newydd ac mewn adroddiad diweddar tanlinellwyd mai 'y penbleth y mae pawb sy'n gysylltiedig â phrosiect yr Hwylusydd Tai Gwledig ynddo, yw bod cyflenwi tai fforddiadwy yng nghefn gwlad ar raddfa isel o hyd'²³.

19 <https://statswales.gov.wales/Catalogue/Housing/Dwelling-Stock-Estimates/dwellingstockestimates-by-localauthority-tenure>

20 <https://www.gov.uk/government/publications/uk-house-price-index-wales-may-2018/uk-house-price-index-wales-may-2018>

21 <http://gov.wales/statistics-and-research/new-house-building/?lang=en>

22 Mae Hwyluswyr Tai Gwledig yn gweithio gyda chymunedau gwledig i adnabod angen lleol am gartrefi fforddiadwy ac yna'n gweithio gyda'r gymuned leol i ddod o hyd i gyfle addas i ddatblygu tai.

23 <http://rhewales.co.uk/images/user/Evaluation%20Rural%20Housing%20Enablers%20Wales%20Final%20Report%202014.pdf>

Yn gyffredinol, mae dinasyddion yn teimlo nad yw gwasanaethau allweddol y cyngor cystal ag yr oeddent o ran argaeledd, fforddiadwyedd, hygyrchedd, addasrwydd a derbynioldeb.

- 1.17 Credai'r dinasyddion a holwyd gennym fod gwasanaethau'r cyngor wedi dirywio yn y pum mlynedd diwethaf. Yn ôl 43% o'r rheiny a ymatebodd i'r arolwg o ddinasyddion, mae gwasanaethau'r cyngor wedi gwaethygu dros y pum mlynedd diwethaf, o gymharu â 39% a ddywedodd nad oeddent wedi newid. Dim ond 10% sy'n dweud bod gwasanaethau wedi gwella. Dywed 24% fod gwasanaethau'r cyngor yr oeddent yn eu defnyddio wedi dod i ben a dywed 10% fod gwasanaethau wedi eu cyfyngu erbyn hyn. Dywedodd ychydig o dan hanner y dinasyddion a ymatebodd i'r arolwg fod gwasanaethau'r cyngor y maent yn eu defnyddio yn anfforddiadwy iddynt.
- 1.18 Er iddynt gydnabod bod angen i bethau newid, mae gan ddinasyddion ymateb cymysg i ddarparu gwasanaethau mewn ffordd wahanol. Mae ychydig dan hanner yn agored i'r syniad o annog cymunedau i redeg y gwasanaethau eu hunain, yn enwedig y rheiny mewn grwpiau oedran ifancach. Serch hynny, mae trigolion yn derbyn bod angen darparu gwasanaethau mewn ffordd wahanol yn y dyfodol ond roedd tua saith o bob deg o'r rheiny a ymatebodd i'r arolwg am weld gwasanaethau'r cyngor yn cael eu darparu fel y maent yn cael eu darparu nawr.
- 1.19 Gyda mwy a mwy o gyfyngu ar gyllidebau, mae dinasyddion yn llai positif wrth sôn am ddyfodol gwasanaethau cyhoeddus. Dim ond 29% sy'n cytuno y bydd eu cyngor lleol yn gallu darparu gwasanaethau o ansawdd uchel yn y dyfodol, ond mae mwyafrif y dinasyddion a ymatebodd i'n harolwg yn amharod i dalu mwy o'r dreth gyngor. Mae'r Cynghorau Tref a Chymuned a ymatebodd i'n harolwg yn cefnogi'r casgliadau hyn, yn enwedig wrth grybwyll fod cost gwasanaethau'r cyngor wedi cynyddu a bod lleihad mewn hygyrchedd ac argaeledd.

Arddangosyn 1: effaith newidiadau mewn gwasanaethau ar ddinasyddion a chymunedau yng Nghymru wledig.

Mae dinasyddion a chynghorwyr tref a chymuned wedi gweld lleihad mewn gwasanaethau cyhoeddus yng Nghymru wledig.

Sylwadau gan Ddinasyddion ynghylch newidiadau i wasanaethau cyhoeddus

'Rhyngrwyd a chysylltiad ffôn symudol yn wael iawn.'

'Dw i'n teimlo nad oes llawer o gig ar ôl ar yr asgwrn ac nid yw hyn yn gynaliadwy.' felly wedi ei ddefnyddio unwaith yn unig.'

'Mwy o addewid o swyddi, mae'r diweithdra'n ofnadwy, mae angen chwistrelliad o gyflogaeth yn yr ardal.'

'Mae'n ymddangos eu bod yn cau i lawr mewn llawer o lefydd - rydw i'n byw ar ymyl y sir ac nid wyf yn cael llawer o wasanaethau/gwasanaethau o'r un safon â gweddill y sir.'

'Wel petawn i'n rhywun sydd ar incwm isel, rhaid ei bod yn sefyllfa ddychrynlyd i fod ynddi, nid oes unrhyw beth ar gael iddynt. Gormod o dyllau yn yr heolydd, y bont i gyrraedd y tŷ ac arni angen dybryd ei thrwsio. Nid yw'n ymddangos bod unrhyw beth yn deillio o ymweliad â chyngor ar bopeth.'

'O ran yr ysgolion, mae'n rhaid i rieni dalu arian ychwanegol, er enghraifft ar gyfer gweithgareddau allgyrsiol, ac mae hyn yn anodd os oes ganddynt fwy nag un plentyn. Heolydd a phalmentydd (yn enwedig palmentydd), llawer ohonynt ac arnynt angen arwyneb newydd, ddim yn cael gofal, ac felly'n anniogel.'

'Band eang ar gyfer busnesau, dyna'n problem fwyaf; dylai'r cyngor weithio ar ddarparu gwell cysylltiadau band eang.'

'Gwasanaeth bus yn wael, ddim yn gallu cyrraedd llawer o lefydd ar y bus felly wedi ei ddefnyddio unwaith yn unig.'

Sylwadau gan Gynghorwyr Tref a Chymuned ynghylch newidiadau i wasanaethau cyhoeddus

'Canran isel o bobl yn defnyddio'r rhyngwrwyd a thrafnidiaeth gyhoeddus gyfyngedig.'

'Pobl hŷn a phobl ifanc dan anfantais am fod diffyg cyfleusterau'n lleol ac maent yn gorfod dibynnu ar drafndiaeth gyhoeddus, sy'n aneffeithlon ac yn anfynych.'

'Wedi cau gwasanaethau llyfrgell, mae wedi dod yn anoddach i bobl dalu eu treth gyngor a'u rhent am eu tŷ cyngor.'

'Pobl heb eu cludiant eu hunain ac yn methu â chyrraedd y gwaith ar amser ar drafndiaeth gyhoeddus. Bysiau ysgol yn aml yn hwyr. Pobl ifanc yn chwilio am waith ond nid yw eu rhieni'n gyrru felly nid yw'n hawdd mynd i'r gwaith. Ni allant fforddio teithio neu ni allant deithio ymhell i'r gwaith. Diffyg gwasanaethau bws, dim fferyllfa, dim meddyg lleol, dim llyfrgell, erbyn hyn mae byw yng nghefn gwlad yn golygu cael eich torri i ffwrdd i raddau llawer yn fwy, yn enwedig i bobl sy'n sâl neu'n oedrannus.'

'Rhaid i'r rheiny sy'n ddi-waith deithio ymhellach i gael cymorth; pobl ac arnynt angen cyngor e.e. menywod sy'n cael eu cam-drin yn y cartref, pobl ifanc, y rheiny sy'n gaeth i sylwedd... maent yn gorfod teithio ymhellach i gael cyngor a chymorth, ac nid yw trafndiaeth gyhoeddus yn rhad nac yn hygyrch iawn.'

Mae cynghorau wedi troi fwyfwy at Drosglwyddo Asedau Cymunedol er mwyn arbed arian, ond nid yw hyn wedi bod yn ateb cynaliadwy bob tro.

- 1.20 Gyda llai o arian ar gael i gynnal asedau allweddol – er enghraifft neuaddau cymuned, caeau chwarae ac ystafelloedd newid – mae cynghorau'n cau neu'n gwerthu asedau cymunedol er mwyn mantoli'r cyfrifon. Mewn ardaloedd gwledig, mae'r cyfleusterau hyn yn aml yn elfen allweddol o fywyd y pentref, ac maent yn gymorth i gymunedau ffynnu a goroesi. Yn hytrach na chau amwynderau, un opsiwn y gall cynghorau ei ystyried yw Trosglwyddo Asedau Cymunedol²⁴. Mae'r modd y mae cyrff cyhoeddus yn mynd ati i Drosglwyddo Asedau Cymunedol yn dangos pa mor dda y mae cyrff cyhoeddus yn cefnogi ac yn annog cymunedau i wneud mwy drostynt eu hunain ac i warchod gwasanaethau.
- 1.21 Gwelsom fod mwy o asedau cymunedol yn cael eu trosglwyddo. Dywedodd pump ar hugain y cant o'r rheiny a ymatebodd i'n harolwg o Gyngorau Tref a Chymuned eu bod wedi bod ynghlwm â throsglwyddo gofodau agored, 19% mewn trosglwyddo neuadd bentref neu gymuned, 9% mewn safleoedd bysiau, ac roedd 2% wedi ymwneud â'r broses o drosglwyddo goleuadau stryd. Yng Nghastell-nedd Port Talbot, mae'r cyngor wedi trosglwyddo 55 ased, gan gynnwys wyth canolfan gymunedol a naw llyfrgell, i reolaeth y gymuned ac mae'n cefnogi datblygiad mentrau cymdeithasol. Yn ôl ymchwil gan Locality²⁵, mae yna nodweddion cyffredin ymhlith y cyrff cyhoeddus sy'n dda am drosglwyddo asedau. Yn benodol, arweiniad cefnogol o ansawdd da, gyda phrosesau byr o'r dechrau i'r diwedd ar gyfer goruchwylio a chymeradwyo achosion. Yn allweddol, mae llwyddiant trosglwyddiad wedi'i seilio ar gyfrifoldeb a rennir; gan y cyngor sy'n trosglwyddo'r ased, ond hefyd gan y grŵp cymunedol a'r corff sy'n ysgwyddo cyfrifoldeb.

24 Mae Trosglwyddo Asedau Cymunedol yn golygu trosglwyddo perchenogaeth neu reolaeth tir ac adeiladau ac mae'n gyfle i gyrff cyhoeddus gynnal gwasanaethau a helpu cymunedau gwledig i ddatblygu mwy o hunanddibyniaeth.

25 <http://locality.org.uk/services-tools/support-for-community-organisations/ownership-and-management-of-land-and-buildings>

- 1.22 Rydym yn bryderus nad yw cynghorau yn gwneud popeth o fewn eu gallu i sicrhau trosglwyddiad llyfn a chreu etifeddiaeth gynaliadwy. Er enghraifft, gallai'r cynghorau wneud mwy i feithrin gallu yn eu cymunedau er mwyn iddynt allu mabwysiadu asedau a'u cynnal yn llwyddiannus. Dim ond saith cyngor sy'n rhoi cymorth i grwpiau cymunedol a'r rheiny y gellir trosglwyddo asedau iddynt o ran meithrin gallu, hyfforddiant, mentora a chymorth ariannol, ac o'r rhain mae pedwar ohonynt yn rhai gwledig yn bennaf. Dim ond 15% o'r Cynghorau Tref a Chymuned a ymatebodd i'n harolwg ac sydd wedi cymryd cyfrifoldeb dros ased a dderbyniodd ryw fath o gymorth ariannol gan eu cyngor, a dim ond 10% gafodd gymorth ar ôl trosglwyddo. Gyda mwyafrif yr asedau a drosglwyddwyd, mae'r Cynghorau Tref a Chymuned yn cymryd yr ased ymhob ffydd ac yn aml yn teimlo bod yn rhaid iddynt dderbyn yr ased hyd yn oed os nad oes ganddynt y sgiliau, y gallu neu'r adnoddau i gynnal yr ased.
- 1.23 Yn aml, nid oes digon o fanylder ynghylch y meini prawf a ddefnyddir i benderfynu ar drosglwyddo asedau mewn templedi achos busnes a pholisïau Trosglwyddo Asedau Cymunedol, ac, yn benodol, ni roddir digon o sylw, na sylw digon manwl, i'r angen i ddangos eu bod yn iach yn ariannol a bod ganddynt hanes o lwyddo. Dim ond pum cyngor sy'n dangos y ffordd at ganllawiau arbenigol ar Drosglwyddo Asedau Cymunedol gan Lywodraeth Cymru ac eraill ar gyfer grwpiau cymunedol. Yn aml, nid oes gofyn i ymgeiswyr nodi sut y bydd y gwasanaethau a ddarperir yn newid neu beth fydd effaith trosglwyddo'r ased ar warchod a hybu'r Gymraeg. Gwelir yn rhy aml fod cynghorau'n cynnig 'un ateb i bawb' ac nad ydynt yn gwahaniaethu rhwng maint yr ased i'w drosglwyddo. Yn gyffredinol, cynghorau sy'n cychwyn ac yn annog y trosglwyddo, ond nid yw'r risgiau ynghlwm â chymryd ased yn cael eu cyflwyno mewn ffordd dryloyw bob tro. Yn aml, nid yw cynghorau'n gofyn am achos busnes ac nid oes ganddynt asesiad o'r effaith ar gydraddoldeb i gefnogi'r trosglwyddiad.
- 1.24 Gweler ein hadroddiad manylach ar [Drosglwyddo Asedau Cymunedol](#).

26 Yng Nghanllawiau Arferion Gorau Llywodraeth Cymru, ceir gwybodaeth dda ac adnoddau defnyddiol i annog cynghorau i gydweithio â grwpiau cymunedol i feithrin gallu ac i sicrhau bod modd trosglwyddo'n llwyddiannus: <http://gov.wales/docs/dsjlg/publications/comm/160310-community-asset-transfer-env2.pdf>.

Rhan 2 – Nid yw cynghorau a'u partneriaid yn ymateb yn effeithiol bob tro i'r heriau y mae cymunedau gwledig yn eu hwynebu.

2.1 Yn yr adran flaenorol, rydym wedi tynnu sylw at yr anawsterau y mae cynghorau a'u partneriaid yn eu hwynebu, ac y mae arnynt angen eu goresgyn, wrth ddarparu gwasanaethau ar gyfer cymunedau gwledig. Nid bwlch ffisegol neu ddigidol yn y seilwaith yn unig y mae'r pentrefi yn eu hwynebu; maent hefyd yn wynebu bwlch cymdeithasol a chyhoeddus. Er mwyn adnewyddu Cymru wledig mae ar gyrrff cyhoeddus angen cydweithio'n strategol ac yn ddoeth er mwyn deall y bylchau hyn a rhoi sylw iddynt. Ni all asiantaethau unigol ddatrys y problemau ar eu pennau eu hunain. Yn y rhan hon o'r adroddiad, rydym yn adolygu'r modd y mae cynghorau a'u partneriaid yn bwriadu cefnogi a chynnal eu cymunedau gwledig yn y dyfodol, trwy waith y Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus. Rydym yn adolygu ansawdd asesiadau angen, effeithiolrwydd trefniadau partneriaeth, effaith ymgynghori ac ymgysylltu â dinasyddion wrth osod blaenoriaethau a chamau gweithredu, a'r dull o gydweithio ac integreiddio gwasanaethau. I ddwyn yr adran hon i fwcl, ceir asesiad o'r modd y mae cyrrff cyhoeddus yn gwerthuso effaith wrth benderfynu ar ddewisiadau yn y dyfodol.

Mae rôl Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus yn esblygu ond mae yna gyfleoedd i fynegi cydweledigaeth gliriach a mwy uchelgeisiol i Gymru wledig

2.2 Dan Ddeddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol 2015 (y 'Ddeddf') mae trefniadau partneriaeth yng Nghymru yn newid. Mae creu Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus yn gymorth i gryfhau'r cydweithio ar draws yr holl wasanaethau cyhoeddus. Mae gofyn i Fyrddau Gwasanaethau Cyhoeddus gwblhau asesiadau llesiant ac adnabod meysydd lle y gall y Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus gael y mwyaf o effaith ar y cyd (tuag at nodau llesiant) trwy gydweithio. Mae'r Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus, felly, yn cynnig y cyfle i symud o gynllunio fel sefydliadau niferus a gweithio yn unigol, i greu strategaethau sengl ar sail lle.

- 2.3 Nodwyd rhai dulliau gweithredu cadarnhaol sy'n creu gweledigaeth ar gyfer y dyfodol a fynegir yn dda. Er enghraifft, mae Strategaeth Cyfiawnder Cymdeithasol Sir Fynwy²⁷ yn cydnabod y cymunedau gwahanol yn y sir yn ogystal â'r ffordd y mae diwallu anghenion, a'r galw, yn amrywio, yn benodol i gymunedau lleol ac yn gofyn am ymatebion gwahanol. Serch hynny, wrth gymharu, mae rhai Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus yn parhau i gynnig un ateb i bawb, ar sail cymhwysra cyffredinol a modelau cyflenwi canolog. Gwelir nifer o ddiffygion mewn Cynlluniau ac Asesiadau Llesiant wrth ystyried ardaloedd gwledig. Gwelir yn rhy aml eu bod yn gynllun i wneud cynllun, ac nad ydynt wedi symud ymlaen o ddadansoddi'r sefyllfa gyfredol, tuag at osod cydweledigaeth ar sail camau gweithredu i sicrhau gwelliannau. Yn y Cynlluniau Llesiant a archwiliwyd gennym, roedd y camau gweithredu yn eangfrydig iawn, ac yn aml nid yw'n glir pwy fydd yn gwneud beth, neu sut y bydd gwasanaethau mewn ardaloedd gwledig yn gwella o ran pa mor ddigonol, hygyrch, ar gael, fforddiadwy neu dderbyniol y maent.
- 2.4 Ni ddatblygir yn ddigonol y cyfleoedd i gydweithio ac i integreiddio gwasanaethau er mwyn sicrhau'r effaith fwyaf a gwneud y defnydd gorau o adnoddau, neu ni eir ar drywydd y cyfleoedd hyn. Er iddynt gydweithio mewn blynyddoedd diweddar, nid yw partneriaid allweddol Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus wedi egluro'r hyn y maent wedi'i ddysgu hyd yn hyn trwy edrych i weld beth sy'n gweithio'n dda a pham y mae'n gweithio'n dda. Nid oedd yr Asesiadau Llesiant a archwiliwyd gennym yn ystyried gwariant yn y dyfodol a'r cyfleoedd i gronni cyllidebau. Yn ogystal, gwelir yn aml nad yw'r Asesiadau'n rhoi sylw digonol i allu gwasanaethau, effeithiau gwaith atal, opsiynau ar gyfer gwelliant a gwybodaeth ar wariant a chyllidebau.
- 2.5 Nid yw Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus yn llwyddo bob tro i asesu galluoedd gwasanaethau cyfredol nac i adnabod cyfraniad posibl y sector preifat a'r trydydd sector. Mae mentrau cymdeithasol yn cynnig ateb i'r her o fynd i'r afael â gwasanaethau gweddilliol, a hwnnw'n ateb a arweinir gan y gymuned. Maent yn opsiwn arbennig o bwysig y dylai Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus ei gefnogi, ond gan fwyaf ni roddir ystyriaeth i'w rôl. Wrth gwrs, mae yna risgiau neu heriau wrth sefydlu neu gynnwys mentrau cymdeithasol – cymysg yw'r hanes o lwyddo ac mae cynghorau wedi colli amser ac arian yn ceisio'u cefnogi.

²⁷ <https://democracy.monmouthshire.gov.uk/documents/s13975/180418%20Draft%20Social%20Justice%20Strategy%20V5%20Appendix%20A%20180502.pdf>

- 2.6 Serch hynny, gyda mwy a mwy o bwysau ar y pwrs cyhoeddus, ac ymrwymiad gan y rheiny sy'n llunio polisïau i gynllunio gwasanaethau ar sail anghenion dinasyddion, mae'n glir fod gan y sector preifat, y trydydd sector a mentrau cymdeithasol ran bwysig a chynyddol i'w chwarae. Maent yn cynnig yr hyblygrwydd i ffrwyno ac i wella ansawdd, ac i arloesi, ond mae ar Fyrddau Gwasanaethau Cyhoeddus angen integreiddio gwasanaethau yn y man lle cânt eu darparu, er mwyn sicrhau'r ymateb mwyaf addas a'i gefnogi, boed hynny o'r sector cyhoeddus, y sector preifat neu'r trydydd sector, gan gynnwys mentrau cymdeithasol.
- 2.7 Mae gan Fyrddau Gwasanaethau Cyhoeddus lawer i'w wneud er mwyn gwella perthnasoedd gyda Chynghorau Tref a Chymuned. Dim ond 11% o Gynghorau Tref a Chymuned a ymatebodd i'r arolwg a ddywedodd fod ganddynt berthynas weithio dda gyda'u Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus, o gymharu â 66% o ymatebwyr a deimlai fod ganddynt berthynas dda gyda'u cyngor. Dywedodd bron traean o'r ymatebwyr o blith y Cynghorau Tref a Chymuned nad oeddent yn deall rôl Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus.

Mae'r arfer o ddadansoddi data er mwyn deall problemau a chytuno ar atebion addas, yn wan.

- 2.8 Mae Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus yn defnyddio data er mwyn deall yr heriau y mae arnynt angen rhoi sylw iddynt ac er mwyn adolygu eu perfformiad yn y gorffennol. Mae rhai o'r Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus – Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus Sir Benfro, Ceredigion a Sir Gaerfyrddin – hefyd yn cydweithio ac mae ganddynt ganllawiau llesiant a grëwyd ar y cyd, Fframwaith Methodoleg ar y Cyd, ac maent yn rhannu adroddiadau, data a gwybodaeth yn weithgar. Mae sawl Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus yn cynllunio i fapio'r holl wasanaethau ac asedau cymunedol – er enghraifft Sir Benfro, Ceredigion, Castell-nedd Port Talbot, Abertawe a Bro Morgannwg – i adnabod y ffordd orau o ddefnyddio asedau a darparu gwasanaethau yn y ffordd orau bosibl, ar y cyd. Mae gan Fyrddau Gwasanaethau Cyhoeddus Sir Benfro, Powys a Chonwy a Sir Ddinbych strategaethau gwybodaeth i wella'r modd y maent yn casglu dada ac yn ei ddadansoddi.

- 2.9 Serch hynny, daethom ar draws rhai gwendidau cyffredin yn y dulliau gweithredu cyfredol hefyd. Ni nodir yr achosion wrth wraidd problemau mewn cymunedau gwahanol, oherwydd yn aml caiff data eu casglu, eu rheoli a'u dadansoddi yn unigol a/neu ar lefel sirol yn unig. Yn aml, yn sgil hyn, nid yw sefydliadau'n llwyddo i weld yr heriau gwahanol mewn ardaloedd gwledig amrywiol. Mae cynghorau yn cydnabod nad yw eu data yn gadarn, a'u bod yn gyfyngedig, ac nad oes ganddynt y sgiliau na'r capasiti i wneud y defnydd gorau o ddata.
- 2.10 Prin y gwelir sut y mae cyrff cyhoeddus yn deall natur amrywiol eu cymunedau gwledig. Er enghraifft, yn yr Asesiadau a'r Cynlluniau Llesiant hynny sy'n crybwyll materion gwledig, mae seilwaith yn faes cyffredin lle mae angen gweld gwelliant, ond prin yw'r camau gweithredu penodol yn y Cynlluniau i wella'r seilwaith, er enghraifft gwella ffyrdd a llwybrau beicio, integreiddio trafnidiaeth gyhoeddus ac ehangu rhwydweithiau band eang.

Nid yw'r cynghorau yn tynnu ar eu cymunedau bob tro i'w helpu i flaenoriaethu eu gwasanaethau a'u darparu

- 2.11 Wrth gynnwys partneriaid a'r cyhoedd i ddatblygu ac i deilwra'r gwasanaethau y maent yn eu darparu ac yn eu cael, gellir sicrhau dewis eang o fuddion: i gyrff cyhoeddus, i'r cyhoedd sy'n gysylltiedig, ac i'r gymdeithas yn ehangach. Wrth ymgysylltu â grwpiau allweddol ar gam cynnar, gellir teilwra dewisiadau ar gyfer darparu gwasanaethau, er mwyn sicrhau bod y gwasanaethau a ddarperir yn fwy ystyrlon a defnyddiol i'r bobl sy'n eu defnyddio, ac, o ganlyniad, yn mynd i gael effaith fwy cadarnhaol. Gall cyfathrebu ac ymgysylltu'n dda hefyd ysgogi diddordeb ac annog mwy o bobl i fod yn rhan o'r broses o deilwra gwasanaethau a'u darparu.
- 2.12 Mae sawl Asesiad Llesiant yn nodi'r potensial ar gyfer cyfalaf cymdeithasol a gwirfoddol. Mae Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus Powys yn cydnabod bod llawer o bobl yn barod i wirfoddoli, ac mae'r ffocws ar annog cyfalaf cymdeithasol yng Nghynllun Llesiant Sir Fynwy yn gryfder penodol y gellid adeiladu arno. Mae canfyddiadau ein harolwg o ddinasyddion yn tynnu sylw at fuddion posibl cyfalaf cymdeithasol, gyda thua hanner y bobl a arolygwyd yn agored i'r syniad o annog cymunedau i redeg gwasanaethau eu hunain, yn enwedig y rheiny mewn grwpiau oedran ifancach (61% o bobl ifanc 16-34 oed).

28 Cyfalaf cymdeithasol yw'r adnoddau economaidd sy'n deillio o ryngweithiadau rhwng busnesau neu gyrff cyhoeddus ac unigolion neu rwydweithiau o unigolion.

- 2.13 Yn aml, mae gwaith ymgysylltu yn digwydd trwy sianeli sydd wedi'u sefydlu. Er enghraifft, wrth geisio trechu unigrwydd ac ynysu mewn ardaloedd gwledig, roedd y cyfraniad cymunedol yn cynnwys digwyddiadau traddodiadol, ymgynghori ar-lein a rhai ymgyrchoedd sylfaenol yn y cyfryngau cymdeithasol. Lle mae ymgysylltiad ar waith, mae'r ffocws ar faterion untro gan amlaf, yn hytrach na gyrru newid sylfaenol yn y dull gweithredu. Nid oes ymdrech reolaidd i fynd ar drywydd ffyrdd eraill o ymgysylltu a chynnwys y cyhoedd; er enghraifft, defnyddio rhaglen o arolygon wedi eu targedu ar gyfer croestoriad cynrychiadol o'r gymuned, postio arolygon allan yn rheolaidd gyda biliau'r dreth gyngor neu ohebiaeth arall, ac archwilio themâu cyffredin mewn gohebiaeth a chyswllt cymunedol dros yr ychydig flynyddoedd diwethaf.
- 2.14 Ceisiodd sawl corff cyhoeddus ymgysylltu'n well â'r cyhoedd trwy ddatblygu safonau a dulliau gweithredu corfforaethol. Mae'r rhain yn cynnwys:
- a canllawiau a phecyn cymorth mewnol tîm ymgysylltu canolog Cyngor Sir Gwynedd i gefnogi gwasanaethau i ymgysylltu â defnyddwyr gwasanaethau a chymunedau, a'i ddull gweithredu sy'n canolbwyntio ar y dinesydd dan egwyddorion Ffordd Gwynedd.
  - b sefydlodd Heddlu Dyfed Powys ac Awdurdod Parc Cenedlaethol Arfordir Penfro 'safonau rhagoriaeth gwasanaethau cwsmeriaid' ac maent yn monitro'r modd y darperir eu gwasanaethau yn eu herbyn. Mae hyn yn sicrhau bod modd i'r gwasanaeth roi sylw i broblemau wrth iddynt ddod i'r amlwg.
  - c ar y cyd â phrosiect Lleisiau Cymunedol Medrwn Môn (menter trydydd sector), mae Cyngor Sir Ynys Môn yn ymgysylltu â phobl â nodweddion gwarchoddedig wrth adolygu gwasanaethau. Yn ogystal, mae Bwrdd Ymgysylltu ac Ymgynghori'r cyngor hefyd yn mapio dulliau ymgysylltu er mwyn pennu beth sy'n gweithio a pham y mae'n gweithio, i ddarparu adnoddau pellach sy'n cefnogi gweithgareddau ymgysylltu perthnasol.
  - ch dull ymgysylltu cymunedol Cyngor Bro Morgannwg, sy'n defnyddio offeryn mapio cymunedol, er mai dim ond mewn pedair cymuned yr oeddent wedi gwneud hyn adeg ein hadolygiad, ac nid oedd wedi cael ei estyn allan i bob cymuned yn yr ardaloedd gwledig.
  - d y rhaglen LEADER a ariennir gan Lywodraeth Cymru, sy'n annog grymuso trwy ddatblygu strategaethau lleol a dyrannu adnoddau. Ar hyn o bryd, mae yna 18 Grŵp Gweithredu Lleol yng Nghymru sy'n rhychwantu wardiau cymwys mewn 21 ardal Awdurdod Lleol²⁹.

²⁹ <https://gov.wales/topics/environmentcountryside/farmingandcountryside/cap/ruraldevelopment/wales-rural-development-programme-2014-2020/leader/?lang=en>

- 2.15 Neges gref a chlr gan ddinasyddion yw nad yw cynghorau'n cyfathrebu eu gweledigaeth ynghylch gwasanaethau'r dyfodol yn dda gyda chymunedau, er mwyn i bobl wybod beth fydd ar gael, a'r rôl y gall y gymuned ei hun ei chwarae. Nid yw mwyafrif y trigolion wedi cael y cyfle i leisio'u barn. Yn ein harolwg o ddinasyddion, gwelwyd nad yw mwyafrif yr ymatebwyr (83%) wedi llenwi holiadur nac wedi cael eu holi am eu barn ar y gwasanaethau y maent wedi eu defnyddio yn ystod y 12 mis diwethaf.
- 2.16 Mae ein canfyddiadau'n awgrymu nad yw Cynghorau Tref a Chymuned yn cael eu defnyddio er mwyn deall angen, ac mae hyn yn peri pryder o ystyried eu cysylltiadau cryfion at fywyd y pentref mewn llawer o ardaloedd anghysbell a gwledig iawn yng Nghymru. Prin yw'r rheiny sy'n dweud bod eu hawdurdod lleol neu eu Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus yn ymgynghori â nhw er mwyn deall anghenion trigolion. Dim ond 30% o'r Cynghorau Tref a Chymuned a ymatebodd i'n harolwg oedd wedi cyfrannu at weithgarwch ymgynghori i adnabod anghenion lleol yn eu hardal, a dim ond 7% oedd wedi cyfrannu wrth osod blaenoriaethau eu Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus. Yn yr un modd, dywedodd nifer o'r rhanddeiliaid a holwyd gennym nad yw ymgysylltiad â'r sector preifat a'r gymuned fusnes yn effeithiol bob tro.

Er bod gwaith partneriaeth a chydweithio yn elfennau sydd wedi'u sefydlu ers meitin, ac yn gallu bod yn effeithiol, cyfyngedig yw integreiddiad gwasanaethau.

- 2.17 Gwelsom fod mwyafrif y cyrff cyhoeddus yn cydnabod nad oes ganddynt y capasiti, yr adnoddau na'r sgiliau i ymateb i anghenion cymunedau gwledig a'u bod yn gwybod bod arnynt angen gwneud pethau'n wahanol a gweithio gydag eraill. Mae yna gymunedau gwasgaredig ledled rhannau helaeth o Gymru wledig, ac mae ffocws newydd gan y Ddeddf ar ddarparu gwasanaethau ar y cyd i roi sylw i anghenion. Yn sgil y ddau beth hyn, disgwylir gweld cydleoli, gwaith partneriaeth, a chydweithio yn dod yn fodel safonol ar gyfer darparu gwasanaethau, ac yn gatalydd ar gyfer integreiddio gwasanaethau.
- 2.18 Er bod cynghorau yn cydnabod gwerth cydweithio a gweithio mewn ffordd integredig, nid ydynt yn llwyddo bob tro i drefnu ac i gydlynu eu gwaith mewn ffordd sy'n defnyddio eu harbenigedd yn y ffordd orau neu'n gwireddu'r buddion a ddaw yn sgil integreiddio. Yn hytrach, mae cyrff cyhoeddus yn parhau i ganolbwyntio ar eu cyfrifoldebau eu hunain, heb edrych ar yr her ehangach o gael gwasanaethau cyhoeddus i gydweithio mewn ardal.

- 2.19 Er enghraifft, mae cyrff cyhoeddus yn parhau i weithio mewn adeiladau ar wahân ac i redeg eu gwefannau eu hunain gyda'u gwybodaeth eu hunain am eu gwasanaethau a'u gweithgareddau. Mae yna weithgarwch mapio ar waith, ond nid ydyw wedi ehangu i gynnwys adolygu'r modd y darperir gwasanaethau presennol, er mwyn adnabod opsiynau ar gyfer cydleoli ac integreiddio. Yn aml, mae cydweithio'n seiliedig ar gyfle, neu berthnasoedd untro, ac nid ydynt yn cael eu gyrru gan newid neu gynllunio ar sail lle.
- 2.20 Yn gyffredinol, mae gwasanaethau brys (yr Heddlu a'r Gwasanaethau Tân) yn ei chael yn haws gweithio gyda gwasanaethau brys eraill, ond nid ydynt yn llwyddo cystal i ddylanwadu ar waith partneriaeth gyda chyrff cyhoeddus eraill. Yn yr un modd, mae cynghorau'n ei gweld yn haws ymgysylltu â rhai cyrff a chytuno ar gydfalaenoriaethau wrth weithredu, er enghraifft cymdeithasau tai, o gymharu â chyrff eraill fel byrddau iechyd. Mae yna bosibilrwydd i drefniadau rhanbarthol reoli effeithiau'r newid ym mhatrymau'r galw am wasanaethau, trwy rannu ac integreiddio adnoddau ac arbenigedd sy'n dod yn fwy a mwy prin. Mae ein canfyddiadau'n cydfynd â chanfyddiadau'r Adolygiad Seneddol o Iechyd a Gofal Cymdeithasol yng Nghymru, lle nodwyd nad yw patrwm cyfredol y ddarpariaeth iechyd a gofal cymdeithasol yn addas at y dyfodol, a lle pwysleisir bod arnom angen newid³⁰.
- 2.21 Gwelsom gyd-fentrau da mewn ardaloedd gwledig, er enghraifft Canolfan Deuluol Ardal Wledig Gogledd Sir y Fflint, iechyd a gofal cymdeithasol integredig yng nghymuned wledig Llanrwst ym Mwrdeistref Sirol Conwy, a'r Her Iechyd yn Sir Ddinbych. Fodd bynnag, mentrau untro yw'r rhain gan fwyaf, ac nid newid sylfaenol yn y modd y darperir gwasanaethau, gan rannu cyllidebau ac adnoddau, integreiddio swyddi a lleoliadau lle cyflwynir gwasanaethau.

Cydnabyddir bod rheoli ac atal y galw yn hanfodol wrth gynnal gwasanaethau, ond mae'r cynnydd yn hyn o beth yn gymysg

- 2.22 Mae atal galw diangen am wasanaethau, ac angen y gellid ei osgoi, yn cynnig gwerth da am arian. Gall rheoli'r galw fod yn fan cychwyn da i ddarparwyr gwasanaethau cyhoeddus wrth iddynt geisio sicrhau cydbwysedd rhwng darparu gwasanaethau sy'n diwallu anghenion dinasyddion a'r adnoddau sydd ar gael iddynt. Er mwyn i hyn weithio, mae arnynt angen cydweithio, meddwl yn fwy hirdymor a mewnwelediad i'r ffordd orau o ddarparu gwasanaethau, gan gofleidio ffyrdd newydd o weithio³¹.

30 <https://gov.wales/docs/dhss/publications/180116reviewen.pdf>

31 Yn Atodiad 10 i'n hadroddiad ar **reoli'r galw-digartrefedd**, ceir egwyddorion clir i helpu llywio'r arfer o reoli galw, a gellir defnyddio'r egwyddorion hyn wrth ddarparu gwasanaethau mewn ardaloedd gwledig.

- 2.23 Ar hyn o bryd, ffocws gormod o'r gweithgarwch atal mewn ardaloedd gwledig yw dulliau 'untro' i ostwng y galw neu atal ceisiadau am wasanaeth. Er enghraifft, yn aml mae'r gwasanaethau wedi'u lleoli mewn prif ardaloedd trefol neu drefi mwy o faint, a gall hyn olygu nad yw pobl sy'n byw mewn ardaloedd gwledig mwy anghysbell yn eu defnyddio oherwydd eu lleoliad a diffyg trafndiaeth. Ar bapur, ymddengys bod gwasanaethau'n hygyrch ac wedi'u llunio i ateb yr angen, ond mewn gwirionedd, nid yw cymunedau gwledig mwy gwasgaredig yn eu defnyddio.
- 2.24 Cyfyngiad cyffredin arall yn y gweithgarwch atal a adolygwyd gennym, yw ei natur fyrdymor. Yn rhannol, mae hyn yn adlewyrchiad o'r cylchoedd cyllid a'r grantiau blynyddol. Yn yr un modd, oherwydd gwendid wrth werthuso'r dewis eang o fentrau, a diffyg wrth rannu'r hyn a ddysgwyd o brosiectau, mae yna beryglon i gynaliadwyedd prosiectau atal, oherwydd dyblygir problemau ac, o bosibl, ymdrechion hefyd. Yn aml, yn unol â chyfrifoldeb statudol corff cyhoeddus, caiff gwasanaethau eu cynllunio i leihau risgiau, ond prin y bydd canolbwyntio ar hyn yn eu galluogi i roi sylw i'r galw. Gall gweithwyr proffesiynol labelu defnyddwyr gwasanaethau, a diffinio eu hanghenion, ond wrth wneud hyn ni welir problemau sylfaenol. O ganlyniad, mae'r galw'n cynyddu cyn cyflwyno ymyriad, am fod cyrff cyhoeddus yn trosglwyddo'r cyfrifoldeb dros roi sylw i faterion yn ôl ac ymlaen.
- 2.25 Rhan arall yr hafaliad ar gyfer y galw, yw'r cyflenwad, ac mae argaeledd staff cymwys yn faes lle mae gwasanaethau dan fwy a mwy o straen. Clywsom gan sefydliadau cenedlaethol y buom yn siarad â nhw, fod problemau recriwtio athrawon ysgol gynradd cymwys, meddygon teulu, cynllunwyr a gofalwyr Cymraeg eu hiaith. Oherwydd prinder diffoddwyr tân ar alwad, mae yna botensial fod diffyg adnoddau yn rhai o'r gorsafoedd mewn ardaloedd gwledig. Ar hyn o bryd, mae dros 400 o swyddi gwag ar gyfer diffoddwyr tân ar alwad ledled tri Awdurdod Tân ac Achub Cymru.
- 2.26 Gwelsom rai dulliau cadarnhaol lle mae sefydliadau'n atal y galw ac yn cynyddu mynediad at wasanaethau. Mae'r rhain yn cynnwys Awdurdod Tân ac Achub Canolbarth a Gorllewin Cymru sy'n defnyddio'u gwiriadau diogelwch yn y cartref, "Diogel ac Iach", ac archwiliadau masnachol yn seiliedig ar risg, i helpu pobl mewn cymunedau gwledig. Yn yr un modd, prosiect Gwarchod Ffermydd Heddlu Dyfed Powys, sef prosiect plismona yn y gymdogaeth â ffocws gwledig, yr ydym yn ei nodi fel arfer da yn **Atodiad 3**.

- 2.27 Mae dulliau eraill o atal a rheoli'r galw yn edrych ar ddatblygu mwy o hunanddibyniaeth ymhlith dinasyddion, gyda chyrff cyhoeddus eisiau rhoi'r gallu i bobl i roi sylw i'w problemau eu hunain. Yn aml, tanlinellir hunanddibyniaeth fel elfen sy'n greiddiol i fywyd gwledig, ac mae yna ddirnadaeth fod cymunedau gwledig yn fwy cydnerth ac arnynt angen llai o gymorth, o'u cymharu ag ardaloedd trefol. Mae hyn yn bwysig am fod ardaloedd gwledig yn aml yn cael eu darlunio ar ddau begwn, fel ardaloedd sy'n dirywio ac yn segur ar un llaw, neu ardaloedd hardd a hunangynhaliol ar y llaw arall.
- 2.28 Prin yw'r awdurdodau sy'n profi'r ddirnadaeth hon, ac maent yn tynnu sylw at ffrydiau gwaith allweddol cydnerthedd cymunedol, gwirfoddoli a datblygu cyfalaf cymdeithasol. Er enghraifft, mae rhaglen Dyfodol Sir Fynwy yn cynnwys gweledigaeth ar lefel uchel, sy'n cynnwys newid y ffocws o ddarparu'n uniongyrchol, i alluogi cymunedau a grymuso dinasyddion i wneud mwy drostynt eu hunain. Serch hynny, fel y nodwyd yn Rhan 1 yn yr adroddiad hwn, mae yna heriau yn codi wrth geisio creu cymunedau sy'n fwy hunangynhaliol wrth i broffil y boblogaeth wledig heneiddio ac wrth i bobl ifanc barhau i allfudo a phobl hŷn barhau i fewnfudo,³² ac wrth golli ymgysylltiad neu 'frwdfrydedd' mwy hirdymor gwirfoddolwyr gan eu bod yn gwneud gormod neu'n gorfod dewis ymrwymadau eraill.

Mae ar gynghorau a'u partneriaid angen gwella'u dealltwriaeth o effaith eu penderfyniadau ar bobl o gymunedau gwahanol

- 2.29 Mae'r ffordd y mae cynghorau'n ceisio deall a dangos effaith, neu effaith bosibl, eu penderfyniadau a'u gwasanaethau ar ddinasyddion, yn amrywio. Mae mwyafrif y cynghorau'n cynnal asesiadau risg/effaith ar gyfer y Ddeddf Hawliau Dynol, Cyfreithiol, Cydraddoldeb, y Gymraeg, er enghraifft, wrth weithredu polisiau a chynlluniau newydd neu wrth adolygu dogfennau cyfredol. Serch hynny, maent yn dueddol o ystyried gwasanaethau ar raddfa'r cyngor yn ei gyfanrwydd, ac nid ydynt yn edrych ar anghenion gwahanol y cymunedau gwahanol. Yn ogystal, prin yw'r enghreifftiau a welsom o gyrff cyhoeddus yn defnyddio Offeryn Prawfesur Gwledig Llywodraeth Cymru wrth adolygu neu ddatblygu gwasanaethau (gweler **Atodiad 4**). Yn rhy aml, gwelir mai canlyniad hyn yw dadansoddiad eang lle nad yw'r gwahaniaethau'n cael eu hadnabod neu lle maent yn cael eu hanwybyddu.

32 Gweler <http://www.wales.nhs.uk/healthtopics/populations/ruralhealth>

- 2.30 Yn gyffredinol, nid oes gan gynghorau'r data na'r dystiolaeth i farnu effaith eu gwaith ar gymunedau gwledig gwahanol, nac i adnabod yr hyn sy'n gweithio a sut y gallant wella. Mae cynghorau sydd ag ardaloedd trefol mwy o faint, a chymunedau gwledig gwasgaredig, yn wynebu her benodol yn sgil y dull 'un ateb i bawb' o gasglu tystiolaeth a gwerthuso. Wrth ganolbwyntio ar ddata ar raddfa sirol, er mwyn adnabod angen a chraffu ar berfformiad, ni cheir y manylder y mae arnynt ei angen i deilwra gwasanaethau at y cymunedau gwledig gwahanol.
- 2.31 Nid yw llawer o sefydliadau'n gweld materion gwledig fel maes polisi ar wahân. Mae hyn yn arbennig o berthnasol i'r rheiny yr ydym wedi eu categoreiddio fel cynghorau gwledig/trefol cymysg. Mae effaith newidiadau i'r gwasanaeth yn mynd ar drywydd dull 'un ateb i bawb' sy'n canolbwyntio ar hwylustod darparu gwasanaethau o ganolfannau mwy o faint. Ymhellach, gan nad yw cynghorau sydd â chyfuniad o ganolfannau trefol mwy o faint a chymunedau gwledig gwasgaredig wedi defnyddio Offeryn Prawfesur Gwledig Llywodraeth Cymru i'w helpu i deilwra'r cyd-destun, gall hyn arwain at ormod o bwyslais ar angen trefol ac atebion trefol.
- 2.32 O ganlyniad, nid yw rhai cynghorau'n canolbwyntio ar ardaloedd gwledig fel ffrwd polisi neu gyflenwi, er bod ganddynt gymunedau ac ardaloedd gwledig helaeth. Er enghraifft, er bod cyrff cyhoeddus megis Castell-nedd Port Talbot yn deall yr heriau y mae pobl yn eu hwynebu ar draws eu cymunedau gwahanol, gan fwyaf mae partneriaid ym maes gwasanaethau cyhoeddus wedi blaenoriaethau gwaith y dyfodol ym mhrif ardaloedd trefol Castell-nedd, Aberafan a Phort Talbot. Mae swyddogion ac aelodau yn cydnabod efallai nad yw blaenoriaethau ar gyfer yr ardaloedd hyn yn addas ar gyfer cymunedau mwy gwledig a chymunedau'r cymoedd.

Rhan 3 – Er mwyn cynorthwyo i gynnal cymunedau gwledig, mae ar gynghorau a'u partneriaid angen meddwl yn wahanol a gwneud pethau'n wahanol yn y dyfodol.

- 3.1 Mae arnynt angen newid y modd y caiff gwasanaethau eu darparu ar gyfer cymunedau, pentrefi a threfi yng Nghymru wledig. Yn sgil toriadau sylweddol mewn arian cyhoeddus, mae ffocws cynghorau wedi bod ar dorri talpiau cyfain oddi ar gyllidebau a gostwng gwasanaethau anstatudol. Serch hynny, mae mwy a mwy o gynghorau'n gweld nad yw 'mwy o'r un peth' yn ymateb hirdymor cynaliadwy.
- 3.2 Mae cyfeiriad polisi Llywodraeth Cymru yn eu hannog i feddwl eto am y model gwasanaethu cyhoeddus lleol. Mae partneriaethau rhanbarthol fel partneriaeth Tyfu Canolbarth Cymru, sy'n rhychwantu Cyngor Sir Ceredigion a Phowys, yn dod â busnesau lleol, arweinwyr academaidd a llywodraeth leol a chenedlaethol, at ei gilydd, i greu gweledigaeth ar gyfer twf yn y dyfodol. Mae symud y gwaith trosglwyddo at gyrrff rhanbarthol yn seiliedig ar y farn bod ymateb integredig mwy systematig i broblemau yn bosibl ac yn ddymunol. Mae hefyd yn cefnogi integreiddio rhai gwasanaethau lleol, symud buddsoddiad i ffwrdd oddi wrth fodel gwasanaeth ymatebol tuag at atebion sy'n fwy ataliol ac yn fwy seiliedig yn y gymuned.
- 3.3 O'r dystiolaeth a geir o'n hadolygiad, gwelir na all cynghorau ddatrys problemau Cymru wledig yn effeithiol ar eu pennau eu hunain. Mae ar wasanaethau cyhoeddus angen cydweithio â'i gilydd a'u cymunedau ac mae arnynt angen gwneud pethau'n wahanol. Er mwyn gwireddu hyn, mae ar gynghorau a'u partneriaid angen meddwl yn wahanol a gwneud pethau'n wahanol, gan gydweithio i feithrin gallu, cyfalaf cymdeithasol ac annog cymunedau a dinasyddion i wneud mwy drostynt eu hunain. Mae'n rhaid i gydleoli ac integreiddio ddod yn fodolau gweithredu safonol hefyd wrth symud ymlaen.
- 3.4 O ystyried hyn, mae dull sy'n seiliedig ar le yn fan cychwyn da, wrth feddwl am y ffordd orau o deilwra'r modd y darperir gwasanaethau cyhoeddus o'r newydd. Mae dull gweithredu o'r fath yn symud y drafodaeth i ffwrdd oddi wrth lawer o ddrysau unigol, ar wahân, tuag at un drws, neu borth, at yr holl wasanaethau cyhoeddus. Wrth fabwysiadu dull gweithredu o'r fath, mae'r dinesydd a'r gymuned wrth galon cynllun y gwasanaeth, oherwydd mae'n galluogi cyrrff cyhoeddus i ganolbwyntio ar yr unigolyn ac anghenion yr unigolyn, yn hytrach na ffiniau sefydliadol neu broffesiynol.

- 3.5 Mae'r model hwn yn gweddu'n dda i ddarpariaeth mewn ardaloedd gwledig ar adeg o gynt ariannol, oherwydd mae'r gost o rannu swyddfeydd yn is, a'r cyfle i gadw gwasanaethau yn uwch. Wrth weithio fel system gyhoeddus sengl sy'n seiliedig ar le, mae yna gyfle hefyd i ganolbwyntio'n gliriach ar ganlyniad, gan fod dewis eang o ffactorau yn dylanwadu ar ganlyniadau ac yn gofyn am ymateb integredig i'w gwireddu³³.
- 3.6 Mae dull gweithredu system gyfan hefyd yn cydnabod bod gan ddinasyddion a defnyddwyr gwasanaethau anghenion niferus yn aml iawn, a bod arnynt angen mewnbwn sawl gwasanaeth cyhoeddus er mwyn rhoi sylw iddynt. Mewn ymchwil gan Dîm Diwygio Gwasanaethau Cyhoeddus Manceinion Fwyaf³⁴, gwelwyd bod 48 o ddinasyddion unigol a oedd eisiau cymorth gan gyrff cyhoeddus wedi cyflwyno 1,235 o geisiadau neu alwadau am gymorth, rhyngddynt, gyda chyfartaledd o 26 y cleient. Gyda modelau traddodiadol ar gyfer darparu gwasanaethau, lle mae pob asiantaeth yn gweithio'n annibynnol, ac, yn aml, gwasanaethau gwahanol yn yr un asiantaeth yn gweithredu'n unigol, mae'r cyfrifoldeb ar y dinesydd i geisio dod o hyd i ateb, ac mae i fyny i'r unigolyn i lywio trwy'r system gwasanaethau cyhoeddus. Gall hyn arwain at gynnydd yn y galw, yn ogystal â phroblemau sy'n dirywio ac yn dod yn fwy costus i'w datrys, oherwydd efallai nad yw'r dinesydd yn gwybod at bwy i fynd am gymorth, ac efallai nad yw'n cael y cymorth y mae arno'i angen ar yr adeg pan fo'n bosibl datrys y problemau.
- 3.7 Councils and their partners should explore different system perspectives, including citizens, and ask what we need to support public bodies and people to contribute to improving outcomes³⁵. Research also suggests that to do this you need to understand the key perspectives within a local system (people and organisations); the role they can play in achieving positive change; and the collaborative local infrastructure needed to enable them to work towards shared objectives in the context of place³⁶. Our review has identified that there is potential to support a more sustainable future if councils and their partners shift to a place-based approach and think differently in designing services to respond to the needs of rural Wales. To make place based working a reality we have identified four key strands of work and these are set out below:

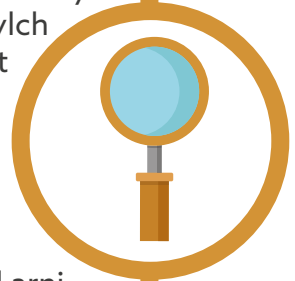
33 Mae gwaith Canadian Centre for Community Renewal yn fan cychwyn da i gyrff cyhoeddus sy'n mynd ar drywydd dull gweithredu sy'n seiliedig ar le. Mae eu pecyn cymorth cymunedol manwl o'r enw **Community Resilience Toolkit: A Resource for Rural Renewal and Recovery** yn ganllaw systematig i gryfhau cydnerthedd cymunedol. Ffocws y pecyn cymorth hwn yw cynorthwyo sefydliadau – cymunedol, statudol a phreifat – i ddeall cysyniad cydnerthedd, cwblhau asesiad i adnabod y bwlch mewn cydnerthedd a allai fodoli mewn ardal benodol, a helpu sefydliadau i lunio darlun o gydnerthedd cymunedol.

34 https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/588237/Integrated_place_based_services_Academy_seminar_slidepack_310117.pdf

35 Collaborate CIC, Chwefror 2017.

36 <https://www.jrf.org.uk/why-we-need-build-social-capital-cities>

3.8. **DULL GWEITHREDU STRATEGOL SY'N SEILIEDIG AR LE** – mae cynghorau a'u partneriaid yn cydnabod maint y broblem y maent yn ei hwynebu wrth ddarparu gwasanaethau yng Nghymru wledig, ond nid ydynt mor glir ynghylch yr hyn y maent yn mynd i'w wneud i oresgyn y broblem. Yn sgil hyn, mae ar Fyrddau Gwasanaethau Cyhoeddus angen datblygu gweledigaeth ar gyfer y dyfodol sy'n fwy uchelgeisiol a gobeithiol, gan dynnu sylw at y pethau da ynghylch cymunedau gwledig, a nodi cyfleoedd ymarferol i wella llesiant pobl. Un ffordd o wireddu hyn yw sicrhau bod Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus yn gweithio gyda phartneriaid a dinasyddion lleol i greu gweledigaeth sy'n seiliedig ar le, ac i nodi sut y bydd partneriaid lleol yn integreiddio ac yn darparu gwasanaethau ar y cyd. Dylai'r dull gweithredu adeiladu ar y Cynllun Llesiant Lleol, gan nodi cyd-ddealltwriaeth y cytunwyd arni ynghylch anghenion cymunedol hirdymor; y weledigaeth gymdeithasol ac economaidd ar gyfer lle, gyda chydflaenoriaethau i roi sylw i'r heriau y cytunwyd arnynt; a mapio'r gwasanaethau, y rhwydweithiau a'r cyfleusterau a allai fod ar gael i gydleoli ac integreiddio gwasanaethau.

3.9. **CYDWEITHIO AC INTEGREIDDIO'R BROSES O DDARPARU GWASANAETHAU** – hyd yn oed os ydynt dan bwysau, mae ar gynghorau angen darparu gwasanaethau yng Nghymru wledig o hyd, a chyfrifoldeb cyrff cyhoeddus yw dod o hyd i'r ffordd fwyaf effeithlon a chyfleus (i ddinasyddion) o gyflawni hyn. Mae arnynt angen newid eu ffordd o feddwl a derbyn nad yw gweithredu ar eu pennau eu hunain yn ymarferol bellach. Er mwyn gwneud hyn, bydd arnynt angen symud at gyd-ariannu ac, o bosibl, cyfaddawdu ar bwyntiau darparu modelau gwasanaeth, a symud at greu hybiau cymunedol a gwasanaethau cyhoeddus integredig.

- 3.10. From the customer perspective multi-service hubs are a good option as they are convenient 'one-stop shop' and can become community focal points thereby enhancing social capital. They need to be multi-purpose, cross-sector and reflect local needs in terms of what they provide, hosting a range of partners and public services. Hubs can also extend the use of local assets and offer the potential to act as gateways to public services operating either as:
- Service hubs with a public sector focus – run by a council, housing association or other public sector organisation, bringing together different services under one roof.
  - Community hubs run by community organisations – with different projects, activities and services, often run with a high level of involvement from the local community to fill gaps where public services have disappeared – for example supporting the work of credit unions.

3.11. **RHOI SYLW I FYLCHAU YN Y SEILWAITH** – mae Cymru wledig yn wynebu heriau sylweddol o ran seilwaith. Rydym yn cydnabod nad llywodraeth leol sydd â'r prif gyfrifoldeb o roi sylw i'r bylchau hyn bob tro, nad yw'r cynghorau'n gallu ymdrin â nhw ar e pennau eu hunain a bod angen cymorth a chefnogaeth gan eraill. Serch hynny, gall y cynghorau a'u partneriaid gymryd rhai camau penodol. Er enghraifft:

- a) cefnogi rhwydwaith trafniadaeth gyhoeddus integredig gan alinio rhwydweithiau bysiau a beicio gyda gwasanaethau trenau;
- b) cynorthwyo pobl a busnesau i fanteisio 'r eithaf ar gysylltedd digidol trwy fuddsoddi mewn seilwaith a sgiliau digidol (gweler yr enghraifft o arfer da lle mae Cyngor Sir Caerfyrddin yn Hybu Cysylltedd Diwifr mewn ardaloedd gwledig yn **Atodiad 3**);
- c) hybu a chodi ymwybyddiaeth ynghylch estyn y seilwaith allan e.e. Cyngor Gwynedd yn codi ymwybyddiaeth ac yn ymgysylltu â chymunedau lleol ac yn gwella sgiliau trwy eu prosiect Gwynedd Ddigidol³⁷; a
- ch) chefnogi'r broses o drosglwyddo asedau cymunedol trwy adnabod pa asedau sy'n addas i'w trosglwyddo, ac egluro'r hyn y mae arnynt angen ei wneud.

3.12. **CEFNOGI HUNANGYMORTH MEWN CYMUNEDAU GWLEDIG** – gyda llai o arian a llai o allu i ddarparu'r holl wasanaethau a oedd ar gael yn draddodiadol, mae ar gynghorau a phartneriaid angen newid eu ffordd o weithio ac annog cymunedau a dinasyddion i wneud mwy drostynt eu hunain trwy:

- a) wella arweiniad yn y gymuned trwy ddatblygu rhwydweithiau o ddiddordeb, cefnogi gwirfoddolwyr ac annog pobl i gamu ymlaen;
- b) cefnogi mentrau cymdeithasol a modelau busnes mwy cydweithredol trwy adnabod opsiynau ar gyfer sefydliadau sydd eisoes yn bodoli a sefydliadau newydd;
- c) datblygu canllawiau, pecynnau cymorth a rhwydweithiau sy'n cefnogi datblygiad cynllunio trefi/pentrefi ar sail lle a chreu cynlluniau lle mewn cymunedau a dan arweiniad y cymunedau hynny;
- ch) darparu allgymorth cymunedol, wedi'i deilwra, er mwyn annog a chefnogi cymunedau i wneud mwy drostynt eu hunain; a
- d) gwella a chydabod rôl cynghorau tref a chymuned a gweithio gyda hwy a'u cefnogi er mwyn iddynt allu gwneud mwy.

37 www.citizenonline.org.uk/digitalgwynedd

Atodiadau

Atodiad 1 – Methodoleg yr Astudiaeth

Roedd methodoleg ein hadolygiad yn cynnwys y canlynol:

- Adolygiad o'r wybodaeth a'r arfer a gynhwyd ar gyfer yr archwiliad.
- Cyfathrebu ac ymgysylltu â chymunedau gwledig trwy fod yn bresennol yn Sioe Frenhinol Cymru, ynghyd ag amrywiaeth o sioeau sir lleol yn Sir Fynwy a Bro Morgannwg ac ar Ynys Môn.
- Dadansoddiad manwl o ddata a dynnwyd o StatsCymru, Hwb Meincnodi Uned Ddata Llywodraeth Leol, Y Swyddfa Ystadegau Gwladol, NOMIS, Y Sefydliad Gofal Cyhoeddus a Chofrestrfa Tir EM.
- Adolygiad o lenyddiaeth a gyhoeddwyd, gan gynnwys adroddiadau ac ymchwil sylfaenol gan Arsyllfa Wledig Cymru, y Comisiwn Cymunedau Gwledig, Move your Money, Better Transport, Deloittes, Cownteri Swyddfa'r Post Cyf, Llywodraeth Cymru, Un Llais Cymru, BDRC Continental, yr Adran Cymunedau a Llywodraeth Leol a DEFRA.
- Dadansoddiad o sampl o Gynlluniau ac Asesiad o Lesiant Byrddau Gwasanaethau Cyhoeddus.
- Arolwg o 711 o Gyngorau Tref a Chymuned, er mwyn nodi'r heriau y maent yn eu hwynebu wrth reoli, cynnal a datblygu gwasanaethau ar gyfer cymunedau gwledig, ynghyd â pha mor dda y maent yn ymgysylltu ag awdurdodau lleol ac yn gweithio mewn partneriaeth â nhw mewn perthynas â throsglwyddo asedau cymunedol. Cawsom ymatebion gan 355 o gyrff.

- Arolwg ansoddol o 750 o ddinasyddion i ddarganfod i ba raddau y mae llywodraethau lleol yn ymgysylltu â'r cyhoedd ac yn deall canfyddiadau cyhoeddus o ran llunio gwasanaethau ar gyfer cymunedau gwledig. Cafodd fframwaith cwestiynau'r arolwg ei lunio i gysylltu ag ymchwil flaenorol i wasanaethau ar gyfer cymunedau gwledig, yn benodol adroddiad Arsyllfa Wledig Cymru, 'Coping with Access to Services'³⁸, a gyhoeddwyd yn 2007, sy'n nodi pum dimensiwn pwysig o ran darparu gwasanaethau mewn lleoliadau gwledig: digonol, hygyrch, ar gael, fforddiadwy a derbyniol.
- Cyfweiliadau â rhanddeiliaid cenedlaethol allweddol, gan gynnwys Llywodraeth Cymru, Un Llais Cymru, Cymdeithas Clercod Cynghorau Lleol, Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru, cyrff y trydydd sector, Tai Cymunedol Cymru, y Gronfa Loteri Fawr, Ymddiriedolaeth y Tywysog, Undeb Cenedlaethol yr Amaethwyr, sefydliadau academiaidd, busnesau asiantaethau'r llywodraeth.
- Gwaith maes manwl yn Sir Gaerfyrddin, Ynys Môn, Gwynedd, Sir Fynwy, Castell-nedd Port Talbot a Bro Morgannwg, Awdurdodau'r tri Pharc Cenedlaethol, Heddlu Dyfed Powys ac Awdurdod Tân ac Achub Canolbarth a Gorllewin Cymru. Roedd ein gwaith maes yn cynnwys cynnal cyfweiliadau a grwpiau ffocws â swyddogion ac aelodau, ynghyd ag ymgysylltu â phartneriaid lleol.

³⁸ www.walesruralobservatory.org.uk/sites/default/files/12_CopingAccessServices.pdf

Atodiad 2 – Diffinio Cymru ‘Wledig’

Nid oes un diffiniad pendant y cytunir arno ar gyfer ardal wledig yng Nghymru, ac roedd hyn yn anhawster allweddol wrth edrych ar y maes gwaith hwn. Mae Llywodraeth Cymru yn gwahaniaethu rhwng dau gategori – cyd-destun llai gwasgaredig a chyd-destun mwyaf gwasgaredig – a rhwng tri math o anheddiad.

O fewn y cyd-destun Llai Gwasgaredig y mae’r canlynol:

- **Trefi Mawr:** sydd â phoblogaethau o 10,000 o bobl, o leiaf, gan gynnwys Caerdydd, Casnewydd ac Abertawe, ar hyd arfordir Gogledd Cymru, Glannau Dyfrdwy a Wrecsam;
- **Trefi Bach:** anheddau o lai na 10,000 o bobl yn yr ardaloedd sydd â’r poblogaethau dwysaf, er enghraifft Dinbych a Threfynwy – a hefyd ardaloedd ar ymylon y trefi o amgylch yr anheddau mawr; ac
- **Eraill:** pentrefi, pentrefannau ac anheddau gwasgaredig yn yr ardaloedd llai gwasgaredig

Yn y cyd-destun mwyaf gwasgaredig y mae’r canlynol:

- **Trefi Mawr:** anheddau â phoblogaeth o 10,000 o bobl, o leiaf – Caergybi, Y Drenewydd, Aberystwyth a Chaerfyrddin;
- **Trefi Bach:** yn yr ardaloedd â’r poblogaethau llai dwys, gyda llai na 10,000 o bobl; ac
- **Eraill:** pentrefi, pentrefannau ac anheddau gwasgaredig yn ardaloedd mwyaf gwasgaredig Cymru

Yn ôl dosbarthiad Llywodraeth Cymru, mae bron i 20% o boblogaeth gyfan Cymru yn byw mewn ardaloedd sy’n cael eu categoreiddio’n gyffredinol fel ardaloedd gwledig. O blith y trigolion gwledig hyn, dim ond 30% sy’n byw yn y trefi mawr neu fach mwyaf gwasgaredig; mae’r mwyafrif (70%) yn byw naill ai mewn ardaloedd llai gwasgaredig ‘eraill’ neu yn yr ardaloedd mwyaf gwasgaredig (Llywodraeth Cymru, 2015).

Yn ôl Mynegai Amddifadedd Lluosog Cymru yn 2014, caiff yr ardaloedd hyn eu rhestru fel rhai o'r ardaloedd lleiaf difreintiedig ar sail incwm, ac mae hyn yn awgrymu bod ardaloedd gwledig yn profi llai o dlodi ac amddifadedd nag ardaloedd trefol yng Nghymru. Mae Mynegai Amddifadedd Lluosog Cymru yn ystyried nifer o ffactorau wrth fesur amddifadedd. Mae'n nodi Ynys Môn, Powys, Ceredigion, Sir Gaerfyrddin, Castell-nedd Port Talbot, Pen-y-bont ar Ogwr a Chaerffili fel y siroedd â'r nifer uchaf o achosion o amddifadedd gwledig yng Nghymru.

Mae fforwm polisi gwledig Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru yn cynnwys naw cyngor (Ynys Môn, Sir Gaerfyrddin, Ceredigion, Conwy, Sir Ddinbych, Gwynedd, Sir Fynwy, Sir Benfro a Phowys gyda chynrychiolaeth o Barciau Cenedlaethol Cymru). Yn hwyr yn 2015, cyhoeddodd y fforwm gyfres newydd o flaenoriaethau³⁹, sy'n canolbwyntio ar dri maes allweddol – Cenedlaethau'r Dyfodol; Ein rhwydweithiau; ac Ein llefydd.

39 Fforwm Gwledig Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru - Maniffesto Fforwm Gwledig CLILC ar gyfer 2015-2020 <http://www.wlga.gov.uk/download.php?id=6257&l=1>

Atodiad 3 – Astudiaethau achos arfer da

Dull gweithredu strategol sy'n seiliedig ar le

Powys – mae gan y Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus broses gadarn ar gyfer adolygu data ac mae fformat adroddiadau'r asesiad o lesiant yn hygyrch iawn ac maent yn cael eu croesgyfeirio gyda'r ffynonellau data diweddaraf. Ceisiwyd cyngor annibynnol i sicrhau ansawdd y data. Caiff peth o'r data eu cymharu â chynghorau o du allan i Gymru, er enghraifft tipio anghyfreithlon, a gyda rhanbarthau eraill yng Nghymru gan gynnwys cynhyrchu ynni mewn ffordd gynaliadwy. Sefydlwyd llyfrgell ymchwil sy'n gartref i bapurau ymchwil a gwybodaeth ar faterion gwledig, a chyfeirir at hyn wrth benderfynu ar yr ymatebion posibl yn ei Gynllun Llesiant cyntaf. Mae Asesiad Llesiant y Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus yn sgorio effaith pob canfyddiad allweddol yn erbyn y saith nod llesiant ac yn nodi a ydynt yn cael effaith gadarnhaol neu negyddol ar lesiant. Mae'r Asesiad yn defnyddio dewis eang o ddata lleol a chenedlaethol er mwyn dadansoddi trais a cham-drin domestig, materion iechyd y cyhoedd, cyrhaeddiad addysgol mewn ysgolion gwledig, lleoliadau a darpariaeth llety addas i bobl hŷn, cysylltedd band eang ac effaith troseddau seibr ar fusnesau gwledig lleol. O ganlyniad, mae'r Bwrdd Gwasanaethau Cyhoeddus mewn lle gwell i gydlynu unrhyw gamau gweithredu'n fwy effeithlon.

Bro Morgannwg – sefydlwyd y Tîm Cymunedau Gwledig Creadigol yn 2004 ym Mro Morgannwg ac mae'n gweithio mewn partneriaeth â chymunedau i ddatblygu prosiectau a syniadau arloesol fydd yn creu buddion cymdeithasol ac economaidd hirdymor i'r ardal. Y nod yw grymuso unigolion i chwarae rhan weithgar yn nyfodol eu cymunedau. Adeiladodd prosiect Mapio Cymunedau Gwledig Creadigol ar ganfyddiadau dadansoddiad trechu tlodi a gomisiynwyd gan Fwrdd Gwasanaethau Lleol y Fro gynt, a ddaeth i'r casgliad mai ardal Sain Tathan ym Mro Morgannwg, yn gyffredinol, sy'n profi'r lefelau uchaf o dlodi ac amddifadedd o'i chymharu ag ardaloedd gwledig eraill y Fro. Mae'r dull gweithredu hwn yn ceisio gweithio gyda chymunedau i adnabod yr Asedau Cymdeithasol, er enghraifft, grwpiau cymunedol, sefydliadau ac unigolion, yn ogystal ag Asedau Ffisegol gan gynnwys Canolfannau Cymunedol, mannau agored a busnesau mewn cymuned. Treialodd y cyngor y defnydd o'r dull o fapio mewn tair cymuned yn y Fro Wledig yn Sain Tathan, Gwenfô a'r Rhws. Mae'r broses fapio wedi dod â phobl at ei gilydd ar draws y cymunedau hynny ac wedi arwain at adnabod yr hyn sy'n bwysig i'r cymunedau hynny. Yn Sain Tathan, un o'r prif flaenoriaethau a nodwyd gan y gymuned oedd gwella mannau chwarae i blant. Ffurfiodd grŵp lleol o drigolion grŵp cymunedol i fynd i'r afael â'r angen hwn, ac maent yn gweithio gyda swyddog datblygu chwarae'r cyngor i gynyddu eu gwybodaeth am ddarparu gweithgareddau chwarae yn yr ardal ac mae'r gwirfoddolwyr yn cael eu mentora'n anffurfiol i'w cynorthwyo i ddatblygu darpariaeth chwarae yn yr ardal.

Heddlu Dyfed Powys – mae strategaeth plismona gwledig Heddlu Dyfed Powys 2017-20 yn nodi'r gwaith sy'n cael ei gynllunio i wella mynediad at wasanaethau mewn ardaloedd gwledig. Mae'r heddlu'n datblygu ac yn cefnogi cynlluniau gwyllo gwledig, ac yn cynyddu nifer y Cwnstabiliaid Arbennig a'r gwirfoddolwyr sy'n gweithio mewn cymunedau gwledig. Mae Cwnstabiliaid yr Heddlu a Swyddogion Cymorth Cymunedol yr Heddlu yn fwy hygyrch gan eu bod wedi eu lleoli mewn cymunedau gwledig ac yn rhannu cyfleusterau Gwasanaeth Tân ac Achub Canolbarth a Gorllewin Cymru ac yn defnyddio stondinau a phebyll a godir yn y fan a'r lle mewn sioeau haf a digwyddiadau. Cyflwynwyd nifer o gyfrifon Twitter ar gyfer timau plismona lleol hefyd. Mae swyddogion yr heddlu a staff cymorth yn cael hyfforddiant ar lefel uwch i sicrhau bod ganddynt yr arbenigedd i ymdrin â throseddau gwledig; mae hyn yn angenrheidiol oherwydd natur gymhleth rhai troseddau gwledig. Mae yna Gydlynnydd Troseddau Gwledig sy'n cefnogi'r swyddogion hyn.

Creodd yr Heddlu Fforymau Troseddau Gwledig hefyd ar gyfer y sir, ac maent yn dod â chynrychiolwyr undebau ffermio, cydlynwyr Gwarchod Ffermydd, grwpiau cymunedol yng nghefn gwlad ac awdurdodau lleol at ei gilydd. Mae'r fforymau hyn yn cynorthwyo i feithrin hyder wrth adrodd ynghylch troseddau, dod o hyd i atebion ar y cyd a gwella'r gallu i gyfnewid gwybodaeth a chudd-wybodaeth er mwyn sicrhau bod modd targedu troseddwyr a throreddoldeb gyda ffocws arbennig. Mae Strategaeth Troseddau Gwledig Heddlu Dyfed Powys hefyd yn amlinellu'r heriau gwledig penodol y mae Heddlu Dyfed Powys yn eu hwynebu, a'r adnoddau y bydd yn eu cyflwyno i weithredu'r strategaeth wledig. Mae'r rhain yn cynnwys camau gweithredu i wella gweithgarwch atal, canfod a gorfodi, rhannu cudd-wybodaeth a gwaith ar dawelu meddwl y cyhoedd.

Cydweithio ac integreiddio'r broses o ddarparu gwasanaethau

Awdurdod Tân ac Achub Gogledd Cymru – unodd Tîm Cymorth Cymunedol yr Awdurdod gyda Llywodraeth Cymru, y tri gwasanaeth brys, Cyngor Sir Ddinbych, Cyngor Bwrdeistref Sirol Conwy, Bwrdd Iechyd Prifysgol Betsi Cadwaladr, Galw Gofal Care Connect, a Gwasanaeth Monitro Galwadau Rhanbarthol Gogledd Cymru er mwyn cynnig cyngor integredig ar iechyd a diogelwch ac ymateb i bobl hyglwyf sy'n baglu yn eu cartrefi. Cafwyd atgyfeiriadau gan ysbytai, meddygon teulu ac aelodau'r teulu, gofalwyr a'r bobl eu hunain. O ganlyniad, parhaodd y galw am wasanaethau 'r Tîm Cymorth Cymunedol arbenigol i dyfu ers cychwyn y fenter, sy'n anelu at gynorthwyo pobl yn eu cartrefi eu hunain, ym mis Awst 2016. Gwelwyd dros fil o bobl yn elwa ar gymorth y Tîm Cymorth Cymunedol ers lansio'r cynllun peilot yn Sir Ddinbych a Chonwy. Roedd y cynllun yn gymorth i leihau nifer y bobl y bu'n rhaid iddynt fynd i'r ysbyty, gan ostwng y straen a'r galw am wasanaethau ambiwlans a meddygol. Erbyn hyn, mae'r cyllid ar gyfer y prosiect wedi dod i ben ac nid yw ar waith mwyach.

Rhoi sylw i fylchau yn y seilwaith

Cyngor Sir Caerfyrddin – mae menter Ddiwifr yn hybu cysylltedd ac adfywio cymunedol yn nhrefi a phentrefi gwledig Rhydaman, Porth Tywyn, Caerfyrddin, Llanymddyfri, Sanclêr a Hendy-gwyn.

Cefnogir y prosiect gan Gyngor Sir Caerfyrddin, sydd wedi derbyn nawdd grant ac wedi cyflwyno cais llwyddiannus ar ran Grŵp Gweithredu Lleol Grŵp Cefn Gwlad gan sicrhau nawdd o £120,000 gan y cynllun LEADER cenedlaethol. Nawr, mae cynghorau tref, busnesau, sefydliadau ac unigolion yn gallu cael mynediad at adnoddau hyfforddi ar-lein digidol i gefnogi datblygiad sgiliau digidol. Mae'r fenter hefyd yn cynnwys Wi-Fi lleol sy'n rhad ac am ddim. O ganlyniad, mae cyfleoedd newydd yn cael eu creu ar gyfer swyddi, prentisiaethau, lleoliadau gwaith a gwirfoddolwyr digidol.

Trosglwyddo Asedau Cymunedol – nodwyd gennym fod yr awdurdodau canlynol wedi datblygu dulliau da o drosglwyddo asedau cymunedol:

- Rhondda Cynon Taf wedi datgan bod yna nifer o asedau nad oes arno eu hangen (y cyfeirir atynt fel 'Asedau Gwerth Cymunedol'). Mae gwefan y Cyngor yn cynnwys canllawiau, templedi ar-lein, disgrifiad manwl o'r adeiladau ac un pwynt cyswllt ar gyfer gwybodaeth, a hynny oll gyda'r nod o helpu i sicrhau proses drosglwyddo lefn.
- Mae Cyngor Sir Powys yn hysbysebu asedau tir ac adeiladu a allai gael eu trosglwyddo, o bosibl. Mae ffurflenni datganiad o ddiddordeb i'w cael ar-lein, yn ogystal â thempled o achos busnes sy'n annog dealltwriaeth fanwl ac a rennir o risgiau'r prosiect.
- Mae gan Gyngor Bro Morgannwg becyn cymorth cynhwysfawr sy'n cynnwys canllawiau a thempledi, ac sy'n cyfeirio ymgeiswyr at wybodaeth bellach a chyllid posibl.

Ceredigion – y Trosglwyddodd Cyngor Sir Ceredigion y cyfrifoldeb am redeg gwasanaethau Canolfan Hamdden Tregaron i grŵp cymunedol lleol. Sefydlwyd y broses yn dilyn gwaith a wnaed gan Fwrdd Ad-drefnu Gwasanaethau Hamdden y Cyngor, a nododd fod Canolfan Hamdden Tregaron yn addas i'w throsglwyddo i'r gymuned – proses a adwaenir fel Trosglwyddo Asedau Cymunedol. Yna, gofynnodd y Cyngor am ddatganiadau o ddiddordeb ar gyfer darparu gweithgareddau chwaraeon o'r ganolfan hamdden. Mae Hamdden Caron Leisure yn grŵp o wirfoddolwyr o Dregaron a'r cyffiniau a ddatganodd ddiddordeb mewn rhedeg y ganolfan hamdden, a hynny yn dilyn ymgynghoriad manwl â defnyddwyr, unigolion nad oeddent yn defnyddio'r ganolfan, a chlybiau chwaraeon yn yr ardal. Mae les 30 mlynedd wedi'i lofnodi rhwng Cyngor Sir Ceredigion a Hamdden Caron Leisure erbyn hyn. Mae'r Ganolfan Hamdden bellach yn gweithredu fel canolfan gymunedol ar gyfer gweithgareddau hamdden a chwaraeon, gyda chlybiau chwaraeon newydd yn ymuno. Bydd y Cyngor yn parhau i weithredu rhai gwasanaethau o'r ganolfan hamdden ac mae'n bwriadu datblygu mwy o wasanaethau allgymorth a sesiynau galw heibio yn y dyfodol.

Cefnogi hunangymorth mewn cymunedau gwledig

Mae Cyngor Sir Dyfnaint yn defnyddio'i ddata i feithrin cydnerthedd cymunedol mewn ardaloedd gwledig. Mae'n bwysig deall cydnerthedd cymunedau lleol er mwyn i gynghorau allu targedu cymorth a chefnogaeth at y mannau lle y mae'r mwyaf o angen amdanynt, ac er mwyn i bobl mewn cymunedau gwledig allu eu helpu eu hunain. Mae Cyngor Sir Dyfnaint yn darparu golwg ar-lein ar gydnerthedd cymunedol ar gyfer pob un o gymunedau Dyfnaint, gan ddefnyddio amrywiaeth o ddata cenedlaethol a lleol, a gyfunwyd gyda gwybodaeth o arolwg #WeAreDevon 2016, ac arolwg Community Insight Survey 2017. Mae'r sgôr cydnerthedd cymunedol sy'n deillio o hyn yn cael ei integreiddio i amrywiol fesurau cenedlaethol a lleol er mwyn dangos gwydnwch cymunedau yn Nyfnaint. Mae hyn yn creu deialog rhwng cyrff cyhoeddus, ac yn symud cynllun gweithredu yn ei flaen er mwyn cynllunio ar gyfer digwyddiadau mawr, ac adfer ar ôl digwyddiadau mawr, er enghraifft tywydd eithafol a newidiadau economaidd.

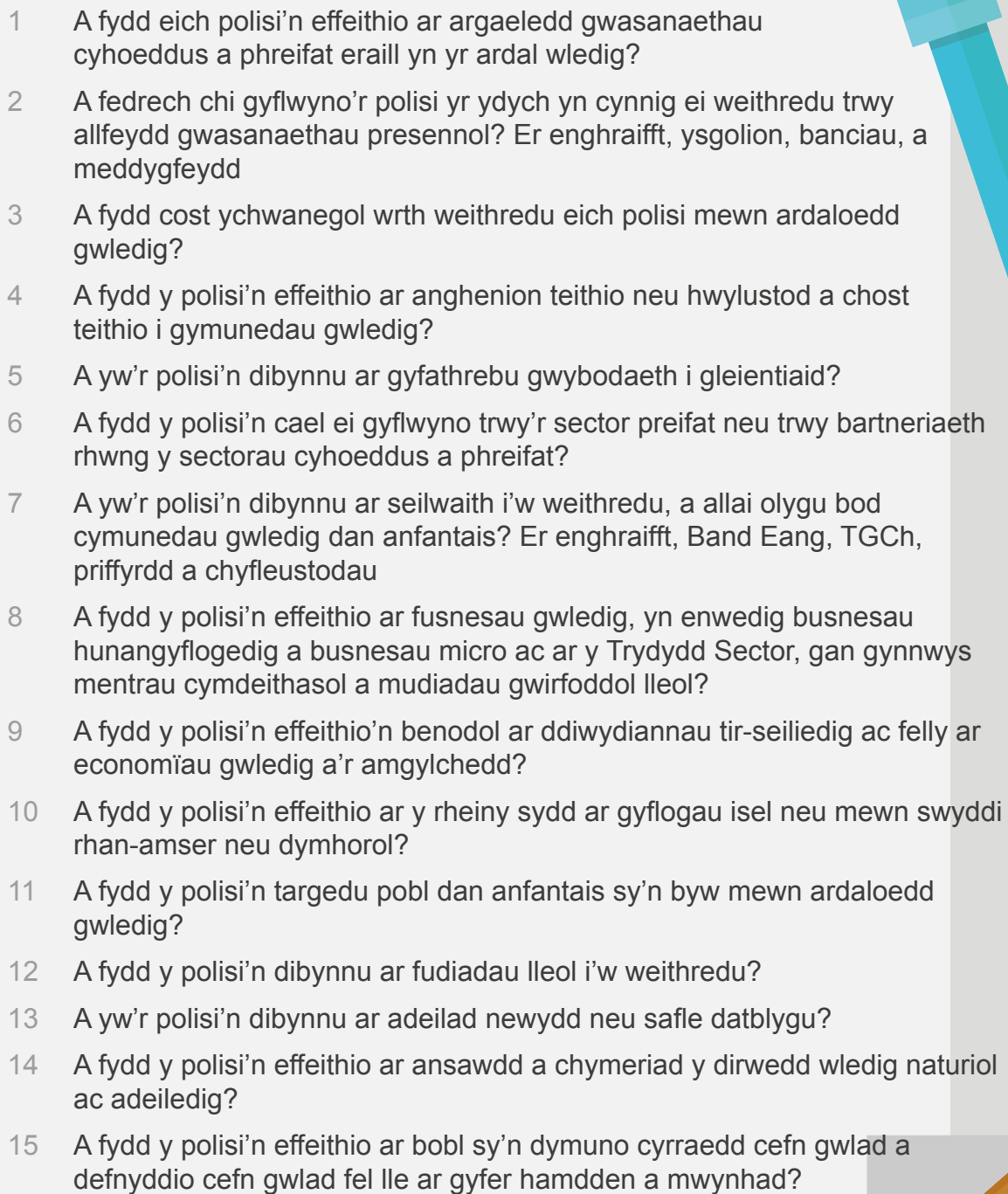
Yn ôl amcangyfrifon DeVA (Devon Voluntary Action) mae yna 31,255 o wirfoddolwyr sy'n rhoi o'u hamser. Mae'r Cyngor yn cysylltu pobl a gwirfoddolwyr at y sefydliadau hynny y mae arnynt angen cymorth. Cefnogir ymdrechion y Cyngor gan ganolfan gyngor annibynnol ar-lein a elwir yn Pinpoint. Mae Pinpoint yn dangos y ffordd at filoedd o wasanaethau a grwpiau cymunedol ledled Dyfnaint www.pinpointdevon.co.uk. Mae dros 500 o grwpiau cymunedol wedi eu cofrestru a gall pobl ddod o hyd i ddewis o gymorth ar sut i barhau i fyw bywydau annibynnol, dod o hyd i waith, gwirfoddoli, gwella llesiant personol a meithrin cydnerthedd personol.

Caffi Cletwr, Tre'r Ddôl, Ceredigion - Gyda chefnogaeth Cyngor Sir Ceredigion, mae Caffi Cletwr yn datblygu dull cymunedol o ddarparu gwasanaethau allweddol a threchgu nifer o faterion y mae'r gymuned wledig yn eu hwynebu ym mhentref Tre'r Ddôl a'r cyffiniau. Cymuned fechan o ryw 600 o drigolion yw Tre'r Ddôl, a dros y blynyddoedd caewyd ei siop leol, ei heglwys a'i hysgol gynradd. Pan yr oedd yn edrych fel petai'r caffi lleol yn mynd i gau hefyd yn 2009, cafodd grŵp cymunedol lleol gymorth grant gan Gyngor Sir Ceredigion, Y Gronfa Loteri Fawr, yr Undeb Ewropeaidd a busnesau fel Santander a Sefydliad Laura Ashley, i brynu'r busnes ac i ddatblygu caffi a siop newydd wrth galon y pentref.

Mae Caffi Cletwr yn esblygu o hyd, ac mae cyfeiriad ei ddatblygiad yn dibynnu'n llwyr ar anghenion y gymuned leol. Mae'n ymdrechgu'n gyson i fapio anghenion y gymuned er mwyn alinio'r ddarpariaeth mor agos â phosibl at ddymuniadau'r trigolion. Arweiniodd hyn at ddatblygu mentrau sy'n ymdrin â materion fel y rheiny y mae cymunedau gwledig ledled Cymru yn eu hwynebu.

- Mae Caffi Cletwr yn llawer mwy na chaffi. Yn sgil cau asedau cymunedol eraill, mae'r ganolfan gymunedol egniol hon yn bwynt ffocws lle gall pobl gyfarfod neu alw heibio. Cynhelir digwyddiadau a rhoddir gostyngiadau penodol ar de a choffi i drigolion oedranus, er mwyn annog y rheiny na fyddai'n gweld neu'n siarad ag unrhyw arall drwy'r dydd fel arall, i ddod allan o'r tŷ.
- rhyngweithiad wyneb-yn-wyneb cyfyngedig â darparwyr gwasanaethau cyhoeddus. Mae Cyngor Sir Ceredigion yn defnyddio Caffi Cletwr fel man casglu ar gyfer bagiau gwastraff ac ailgylchu i ddinasyddion, ac mae ei lyfrgell symudol yn galw yn y caffi'n fisol, gan uchafu rôl y Caffi fel hwb cymunedol. Defnyddiodd Heddlu Dyfed Powys Gaffi Cletwr hefyd trwy gynnal sesiynau galw heibio gyda Swyddogion Cymorth Cymunedol yr Heddlu, yn y caffi.
- tloidi tanwydd: Mae Caffi Cletwr yn trefnu ac yn hwyluso syndicet cymunedol er mwyn i ddinasyddion brynu tanwydd olew i gynhesu eu cartrefi. Lle y gallai'r dinasyddion fod yn gorfod prynu mwy o swmp o danwydd gan gwmnïau, yn flynyddol, fel arall, mae'r syndicet yn galluogi dinasyddion i brynu llai o danwydd, sy'n fwy fforddiadwy iddynt, dair neu bedair gwaith y flwyddyn, trwy glwb tanwydd y Caffi. Trwy brynu swmp o olew, llwyddwyd i sicrhau gostyngiadau i drigolion hefyd.
- diffyg swyddi i bobl leol: Rhwng y caffi a'r siop, mae Caffi Cletwr yn cyflogi wyth aelod o staff cyfwerth amser llawn. Mae hyn yn cynnwys rheolwr a rheolwr cynorthwyol yn y siop a thri chogydd yng nghegin y caffi. Yn ogystal, mae yna 50 o wirfoddolwyr sy'n gysylltiedig â'r fenter ac yn cynorthwyo gyda thasgau rheolaidd neu'n helpu trefnu digwyddiadau cymunedol yn y Caffi.

Atodiad 4 – Cwestiynau Offeryn Prawfesur Gwledig Llywodraeth Cymru

-
- 1 A fydd eich polisi'n effeithio ar argaeledd gwasanaethau cyhoeddus a phreifat eraill yn yr ardal wledig?
  - 2 A fedrech chi gyflwyno'r polisi yr ydych yn cynnig ei weithredu trwy allfeydd gwasanaethau presennol? Er enghraifft, ysgolion, banciau, a meddygfeydd
  - 3 A fydd cost ychwanegol wrth weithredu eich polisi mewn ardaloedd gwledig?
  - 4 A fydd y polisi'n effeithio ar anghenion teithio neu hwylustod a chost teithio i gymunedau gwledig?
  - 5 A yw'r polisi'n dibynnu ar gyfathrebu gwybodaeth i gleientiaid?
  - 6 A fydd y polisi'n cael ei gyflwyno trwy'r sector preifat neu trwy bartneriaeth rhwng y sectorau cyhoeddus a phreifat?
  - 7 A yw'r polisi'n dibynnu ar seilwaith i'w weithredu, a allai olygu bod cymunedau gwledig dan anfantais? Er enghraifft, Band Eang, TGCh, priffyrdd a chyfleustodau
  - 8 A fydd y polisi'n effeithio ar fusnesau gwledig, yn enwedig busnesau hunangyflogedig a busnesau micro ac ar y Trydydd Sector, gan gynnwys mentrau cymdeithasol a mudiadau gwirfoddol lleol?
  - 9 A fydd y polisi'n effeithio'n benodol ar ddiwydiannau tir-seiliedig ac felly ar economïau gwledig a'r amgylchedd?
  - 10 A fydd y polisi'n effeithio ar y rheiny sydd ar gyflogau isel neu mewn swyddi rhan-amser neu dymhorol?
  - 11 A fydd y polisi'n targedu pobl dan anfantais sy'n byw mewn ardaloedd gwledig?
  - 12 A fydd y polisi'n dibynnu ar fudiadau lleol i'w weithredu?
  - 13 A yw'r polisi'n dibynnu ar adeilad newydd neu safle datblygu?
  - 14 A fydd y polisi'n effeithio ar ansawdd a chymeriad y dirwedd wledig naturiol ac adeiledig?
  - 15 A fydd y polisi'n effeithio ar bobl sy'n dymuno cyrraedd cefn gwlad a defnyddio cefn gwlad fel lle ar gyfer hamdden a mwynhad?

Ceir enghraifft o'r asesiad cyflawn ar [wefan Llywodraeth Cymru](#).

Wales Audit Office

24 Cathedral Road

Cardiff CF11 9LJ

Tel: 029 2032 0500

Fax: 029 2032 0600

Textphone: 029 2032 0660

We welcome telephone calls in
Welsh and English.

E-mail: info@audit.wales

Website: www.audit.wales

Swyddfa Archwilio Cymru

24 Heol y Gadeirlan

Caerdydd CF11 9LJ

Ffôn: 029 2032 0500

Ffacs: 029 2032 0600

Ffôn Testun: 029 2032 0660

Rydym yn croesawu galwadau
ffôn yn Gymraeg a Saesneg.

E-bost: post@archwilio.cymru

Gwefan: www.archwilio.cymru